

UDK 355 (497.5 Brod)(091)
Izvorni znanstveni članak

Josip Kljajić

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod)

ZAPOVJEDNICI BRODSKE TVRĐAVE I NAČELNICI GRADA BRODA U 18. I 19. STOLJEĆU

Rad je napisan na temelju izvorne građe Ratnog arhiva u Beču te odgovarajuće domaće i strane literature. Imena zapovjednika brodske tvrđave te načelnika i komunitetskih službenika grada Broda u 18. i 19. st. popisana su u tablicama. Istražena je i analizirana njihova uloga i doprinos društvenim, vojnopolitičkim i diplomatskim procesima u Brodu i brodskom Posavlju u 18. i 19. st.

Uvod

Nakon uspješne obrane Beča 1683. i sloma osmanske vojne sile u Ugarskoj Habsburgovci su otpočeli ratne pripreme za oslobođenje istočne Hrvatske. Borbe za Slavoniju započele su u ljeto 1684., a završile su potkraj listopada 1691. U oslobađanju istočne Hrvatske sudjelovale su združene snage: carske, banske i narodne vojske. Najveće bitke vođene su oko: Virovitice, Požege, Osijeka, Petrovaradina, Iloka, Vukovara, Rače, Gradiške i Broda na Savi. Iz Slavonije Habsburgovci su ratne operacije proširili na Srijem i okolicu Beograda.¹ Nakon osvajanja Beograda 1688. ukazala se mogućnost oslobađanja Srbije, Bugarske, Makedonije i konačno potiskivanja Osmanlija iz jugoistočne Europe.²

Strategijska usmjerenost Habsburgovaca prema jugoistoku Europe na neko je vrijeme smanjila interes vojnih krugova za habsburško-osmansku granicu u Posavlju. Na tom području dugo vremena neće biti većih vojnih operacija, ni koncentracije velike vojske. Lokalne postrojbe u Posavlju vode uglavnom tzv. "mali rat". Vojska u posavskim utvrdama neprestano je u ratnoj pripremi, spremna na iznenadne napade ili obranu. Krajišnici iz slavonskog Posavlja poduzimali su veće vojne operacije u susjednom bosanskom Posavlju samo u vrijeme ratnih sukoba (Habsburgovaca i Osmanlija) na jugo-

¹ U četrdesetak godina na tom je području bilo nekoliko velikih bitaka: Beograd 1688., Slankamen 1691., Petrovaradin 1694., Senta 1697., Petrovaradin 1716., Beograd 1717. i 1738.

² László Szita, "Oslobođenje Slavonije i Osijeka od Turaka". *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 1 (Osijek, 1991), 189.

istoku Europe. Sve u namjeri razvlačenja bojišnice i sprečavanja koncentracije osmanske vojske na jednom mjestu.

Nakon oslobođenja Slavonije Bečki dvor nije odmah pristupio političkom uređenju ove pokrajine, između ostaloga, i zbog toga što s Osmanlijama nije bio zaključen mirovni ugovor. Iako je komorska (civilna) vlast posvuda u Slavoniji osnivala svoje područne urede, ipak je u Posavlju ostala u sjeni neograničene vojne vlasti (vojni zapovjednici obnašali su civilnu i sudsku vlast). Najutjecajniji u slavonskom Posavlju bili su zapovjednici brodske tvrđave. Oni su neposredno upravljali Posavljem od 1691. do sredine 18. st.³

Potiskivanje Osmanskog Carstva s panonskog područja predstavljalo je povijesnu prekretnicu u životu Habsburške Monarhije. Zahvaljujući velikim ratnim pobjedama Monarhija se teritorijalno proširila, a u međunarodnim odnosima nametnula se kao nova velesila. Demonstraciju svoje vojne moći iskazala je prema Osmanlijama još prije zaključenja Karlovačkog mira 1699., jednostranom izgradnjom novih tvrđava na Dravi (u Osijeku) i Dunavu (u Petrovaradinu). Njihovu izgradnju nastavila je još intenzivnije poslije 1699. Budući da su odredbe Karlovačkog mirovnog ugovora isključivale mogućnost gradnje novih tvrđava u slavonskom Posavlju (u Brodu, Gradiški i Rači), ostvarenje tih planova odgođeno je za kasnije.

Iako je u Posavlju uspostavljena prividna ravnoteža snaga, obje su sučeljene strane na tome području imale pritajenih planova. Nastojale su ih vješto skrivati od suparničke strane, ali su tajne službe, uhode i izviđači uspjeli dojaviti važnije informacije o broju suparničkih snaga i njihovom rasporedu na terenu. Organizaciju obavještajne mreže i pripremu ratnih operacija u Bosni (od kraja 17. do sredine 18. st.) na terenu su organizirali zapovjednici brodske tvrđave. Oni su osim toga, bili odgovorni za ustroj Vojne krajine u slavonskom Posavlju, utvrđivanje graničnog područja (čardacima, utvrđama, šancima, tvrđavama), brinuli su o demografskoj obnovi, kultiviranju zemljišta, isušivanju močvara, izgradnji cesta, krčenju šuma, opskrbi oružjem, hranom i vojnom opremom. Sudjelovali su u raznim vojno-političkim i diplomatskim misijama (regulaciji granice, sprečavanju krijumčarenja ljudi, robe, stoke i dr.) te u vojnim operacijama izvan osmansko-krajiškog graničnog područja. Ratovali su po Bavarskoj, Ugarskoj, Moravskoj, Šleskoj, Italiji i Češkoj.

Od kraja 17. do sredine 18. st. u Posavlju najznačajniju su ulogu odigrala trojica tvrđavskih zapovjednika: Johann Ferdinand Kyba, Maximilian Petrasch i Johann Heinrich Trenck. Ostali su imali manje ovlasti (ograničene

³ Budući da su nedostajala sredstva za održavanje carskih postrojbi, narodne milicije i komorske uprave, vlasti na terenu, pogotovo vojne, bile su upućene na ubiranje ratnog poreza - kontribuciju, naturalna davanja i besplatne radove. Bečkom dvoru bilo je važno da se vojne i komorske vlasti na terenu snalaze iz "domaćih" izvora kako ne bi potraživala sredstva iz državne blagajne. Na taj su način zlouporabama i pljački vrata bila širom otvorena. Za većinu prihoda nisu izdavane priznanice niti je bilo knjiženja prihoda.

samo na tvrđavu) i uže gradsko područje. Najčešće su nadzirali gradnju brodske fortifikacije, provodili redovitu obuku novaka, nadgledali provođenje sanitarnih propisa te kontrolirali protok ljudi i robe oko Broda. Zapovjednici brodske tvrđave bili su, uz nekoliko iznimki, uglavnom stranog podrijetla: Austrijanci, Nijemci, Mađari, Švicarci i Moravci. S franjevcima, komorskim i carinskim službenicima, zapovjednici tvrđave sudjelovali su u raznim mjesnim službenim i protokolarnim manifestacijama: crkvenog, vojnog, političkog, mjesnog, obiteljskog i društvenog karaktera.

1. Kybino razdoblje u Brodu 1691.-1703.

Porazi osmanske vojske po Slavoniji i Srijemu prisilili su muslimansko stanovništvo toga područja na povlačenje prema Bosni. Prijelaz preko Save odvijao se preko riječnih plićina oko Rače, Broda, Kobaša, Dubočca, Svinjara i Gradiške. Izbjeglo slavonsko-muslimansko stanovništvo naseljavalo je mjesta oko Bosanske Gradiške, Prnjavora, Banja Luke, Dervente, Doboja, Teslića, Maglaja i Jajca.⁴ Bijeg slavonskih muslimana bio je potaknut okrutnostima “osloboditelja kršćana”, ali i odredbama islamskog šerijata koje su muslimanima nalagale napuštanje zavičaja ukoliko ga osvoje nemuslimani.

Nakon oslobođenja od osmanske vlasti prvi zapovjednik brodske utvrde postao je pukovnik Gall.⁵ O njegovu djelovanju nema puno obavijesti, osim informacije da je početkom 1690. potraživao vojna pojačanja iz Požege jer se nad slavonskim Posavljem ponovo nadvila opasnost od osmanskih napada.

Kada su Habsburgovci zauzeli Beograd i prodrli dublje u Srbiju, Francuzi su, u namjeri da ih zaustave, na zapadu Europe otvorili “novo bojište”.⁶ Prebacivanje udarnih snaga na zapadnoeuropsko bojište oslabilo je hab-

⁴ Stjepan Pavičić, “Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora.” *Djela JAZU* 47 (Zagreb, 1953), 244.

⁵ Josip Kljajić, “Prilike u broskom Posavlju od 1688. do sredine 18. stoljeća” *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu* (Slavonski Brod, 2000), 180.

⁶ Radovan Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika I-II veka*. (Beograd, 1961), 19. Francuska sklonost za miješanje u odnose na Istoku potječe još od vremena križarskih ratova. Francuska istočna politika više je posljedica opće konstelacije velikih sila, a manje njezinih posebnih interesa na Istoku. Francusko-osmansko prijateljstvo tijekom 16. i 17. stoljeća održavano je ne samo zbog interesa francuskog trgovačkog kapitala na Levantu nego više zbog mogućnosti da savezništvom ospore habsburšku prevlast u Europi. Ta sklonost nema ništa zajedničkog s netrpeljivošću ostalih europskih kršćana prema postojanju islamske civilizacije. Do intenzivnijeg približavanja Francuske i Otomanske Carevine došlo je nakon velikog preokreta u odnosima velesila koji je nastao Sulejmanovim prodorom u Srednju Europu. Tijekom 16. i 17. stoljeća Francuzi su za svoje trgovce po Osmanskom Carstvu osigurali razne trgovačke povlastice, a s vremenom su na tom polju osigurali potpunu dominaciju u odnosu na trgovce drugih europskih zemalja. Istovremeno su svoje savezništvo dokazivali vojnom suradnjom na više razina: ulaskom u rat i otvaranjem novih bojišta, slanjem vojnih stručnjaka (građevnih inženjera i instruktora časnika), slanjem oružja i vojne opreme, vojnom i diplomatskom aktivnošću i dr.

sburške pozicije u Srbiji. Osmanlije su to odmah iskoristili i pokrenuli snažnu protuofenzivu. Već u rujnu 1690. započeli su s upadima u Srijem, pa je general Guido von Starhemberg zapovjedio rušenje obrambenih objekata u Mitrovici, Rači i Brodu.⁷

Zapovjednik brodske utvrde satnik Königsegg potraživao je barut i alat za pojačanje obrambenih bedema, ali je u slučaju opsade ipak pripremio odstupnicu i minirao bedeme.⁸ Opasnost od osmanske ofenzive i kuge na brodskom je području izazvala opću paniku. Potkraj 1690. Brod je napustila i posada smještena u staroj utvrdi na sutoku Mrsunje i Save.⁹

Budući da su Osmanlije uspjeli osvojiti dijelove Slavonije i Srijema te je izgubljene pozicije u proljeće 1691. trebalo ponovo povratiti. "Novi osmansko-habsburški rat" okončan je 18. listopada 1691. teškim porazom osmanske vojske kod Slankamena.¹⁰

Taj je poraz ujedno prisilio Osmanlije na povlačenje iz slavonskog Posavlja. Zadržali su vojsku samo po utverdama u Rači, Brodu, Kobašu, Gradiški i Pakracu. Kako su u njima bile smještene manje posade carski su ih generali odlučili sve zauzeti. Taj je zadatak povjeren pukovniku Charlesu Eugenu du Croyu. Brod je oslobođen 12. listopada 1691.¹¹ Upravu nad slavonskim Posavljem preuzeo je general Georg Lorenz Hoffkirchen. Habsburški su vojnici u Brodu porušili sve što je imalo osmanska obilježja (džamije i groblje na savskoj obali između trga i današnje tvrđave), ali su kuće sačuvali za useljenje i razmještaj vojske.¹²

Usprkos porazu u glavnoj bitci kod Slankamena 1691. Osmanlije su u brodskom Posavlju nastavile "mali rat". Poduzimali su iznenadne osvetničke napade i pljačkaške pohode. Habsburška (krajiška) strana nije im ostajala dužna. Konjanički satnik Kyba je tijekom 1692. s brodskim krajišnicima uzvraćao napadima po bosanskom Posavlju.¹³ Okršaji po Bosni nastavljeni su

⁷ Josip Kljajić, *Brodsko tvrđava*, (Slavonski Brod, 1998), 29; KAW HKR Reg. f. 488, 14. listopada, br. 72, 1690.

⁸ KAW HKR Exp. f. 66, 25. veljače 1690; f. 83, br. 108 ožujak 1690 i f. 127. br. 108, 4. ožujka 1690.

⁹ KAW HKR Exp. f. 494, br. 190, listopad/studenj 1690; u Savu su bacili 43 topa, utvrdi i opkope su razorili, a svu hranu i streljivo su uništili.

¹⁰ Ive Mažuran, "Virovitica pod upravom vojske, dvorske komore i vlastelina (1684-1736)." *Virovitički zbornik 1234-1984*. (Virovitica, 1986), 142. U bitci je poginuo veliki vezir i gotovo 20.000 vojnika. Gubici carske vojske bili su također veliki: 3122 mrtva i 4129 ranjenih vojnika i časnika.

¹¹ Moriz von Angeli, "Die kaiserliche Armee unter dem Ober-Commando des Markgrafen Ludwig von Baden in den Feldzügen 1689-92 gegen die Türken". *Mittheilungen des k. und k. Kriegs - Archivs* (Wien, 1877), 275.

¹² Joza Koprivčević, "Borbe Turaka za Brod na kraju XVII. vijeka" *Posavska Hrvatska I*, br. 5 (Slavonski Brod, 1939), 3.

¹³ Herbert Puschnik, *Johann Ferdinand Kyba von Kinitzfeld 1648.-1703. Komandant von Brod und der "Mittleren Savegrenze"*. Manuskript-dissertation (Wien, 1973), 33.

i u idućim godinama: 1693. (kod Gračanice) i 1694. (kod Doboja, Žepča, Tešnja i Maglaja). Osmanlije su uzvraćali napadima na Morović i Babinu Gredu.¹⁴

Vojskovođe, koji su djelovali na brodskom području Ludwig Badenski je upozoravao na iznimnu strategijsku važnost samog mjesta i slavonskoposavske granice.¹⁵ Dvorsko ratno vijeće prihvatilo je njegove sugestije i zauzelo se za primjerenije utvrđivanje Broda.¹⁶ Dvorsko ratno vijeće je pukovniku inž. Mathiasu Kaysersfeldu dodijelilo novčana sredstva, alat, građevinski materijal i jednog inženjera za popravak stare brodske utvrde.¹⁷ Inž. Kaysersfeld sastavio je predračun troškova, a Dvorskom ratnom vijeću poslao je plan i prijedlog uređenja obje brodske (slavonske i bosanske) fortifikacije.¹⁸

Zasada nije pouzdano utvrđeno tko je bio tadašnji brodski zapovjednik i Kaysersfeldov suradnik u tim poslovima. Ignjat Alojzije Brlić spominje domaćeg franjevca Augustina Jarića kao prvog zapovjednika Broda, ali nas vojni izvori upućuju na mogućnost da je tadašnjom posadom brodske tvrđave privremeno zapovijedao Johann Ferdinand Kyba. Naime, u zahtjevu za dodjelu plemstva iz 1695. Kyba navodi da u Brodu boravi već pet godina.¹⁹ U tom je zahtjevu Kyba istaknuo da se u kraljevoj vojnoj službi nalazi već trideset godina (dakle od 1665). Ako se računa da su mladići stupali u vojsku po pravilu sa 17 godina možemo pretpostaviti da je Kyba rođen oko 1648. Kybino ime pisano je u različitim oblicima: "Kyba, Kiba, Khyba, Kybba, Giba". Na temelju njegovog plemićkog predikata "von Kinitzfeld" pretpostavlja se da potječe iz Kynice u Moravskoj.

Ime "Kyba" zapisano je prvi put u aktima bečkog Dvorskog ratnog vijeća 20. prosinca 1689.²⁰ Da je zapovijedao posadom brodske tvrđave potvrđuju izvori iz 1692.²¹ Za stalnog zapovjednika svih slavonsko-posavskih pograničnih utvrda Kyba je postavljen 27. srpnja 1693.²² U travnju 1695. brodski je zapovjednik ishodio plemićku titulu "von Kinitzfeld" za sebe i brata Daniela Gottfrieda (zapovjednika Babine Grede) te za sve nasljednike u muškoj i ženskoj lozi.²³ Iste godine dobio je zapovjedništvo nad svim kra-

¹⁴ Puschnik, *Kyba von Kinitzfeld*, 40, 42, 49-50.

¹⁵ KAW HKR Reg. f. 598, br. 6, 9. studenog 1691.

¹⁶ KAW HKR Reg. f. 662, br. 237, 23. prosinca 1691.

¹⁷ KAW HKR Reg. f. 587, br. 68, 12. prosinca 1691.

¹⁸ KAW "Alte Feldakten-Türkenkriege" 2/4 a, b, c 1692.

¹⁹ Puschnik, *Kyba von Kinitzfeld*, 25 i 29.

²⁰ Puschnik, *Kyba von Kinitzfeld*, 20. Kyba je spomenut kao poručnik Piccolominijeve pukovnije.

²¹ KAW HKR Exp. f. 23, br. 79, 31. prosinca 1692; Brlić navodi da je Kyba 1697. postao zapovjednik u Brodu. Brlić, pretiskano *Vijesti MBP Uspomene*, 12.

²² KAW HKR Exp. prot. od 27. srpnja 1693. Kyba je od generala Ferdinanda Hofkirchena i puk. Karla du Croya tražio preporuke na mjesto stalnog zapovjednika u Brodu. KAW HKR Exp. f. 318 br. 223, 27. srpnja 1693. i Exp. f. 85 br. 246 veljača 1693.

²³ Puschnik, *Kyba von Kinitzfeld*, 44.

jiškim postrojbama u slavonskom Posavlju.²⁴ Bio je vrlo aktivan i poduzetan zapovjednik. Zalagao se za povećanje vojske u Brodu, neumorno je prikupljao novčana sredstva, alat, građevinski materijal i radnike za ojačanje bedema brodske utvrde i izgradnju čardaka na Savi.²⁵

Tijekom Kybina službovanja u Brodu život se u slavonskom Posavlju postupno ustaljivao i smirivao, pa se Bečki dvor odlučio na to područje poslati povjerenstvo koje je trebalo ozbiljnije poraditi na uvođenju Komorske uprave i osnivanju Vojne krajine. Bečki dvor tada još nije imao razrađen model daljnjeg društvenog i gospodarskog razvitka, kako starih tako i novih dijelova Vojne krajine. Nekadašnje krajiško stanovništvo zapadne Slavonije trebalo je razvojačiti i pokmetiti, a bivše posavsko kmetsko stanovništvo prevesti u krajišnike. Nova uprava nije poznavala jezik i osobine domaćeg stanovništva kao ni zakone koji su ranije bili na snazi u ovoj pokrajini. S obzirom na svu složenost tog pitanja Bečkom je dvoru bilo jasno da uvođenje nove organizacije vlasti neće proći bez otpora stanovništva i intervencije vojnih vlasti. Službenik Dvorske komore, zadužen za rješavanje tih pitanja, Martin Zemljak u radu je nailazio na velike smetnje, koje su mu stvarali vojni zapovjednici, ali i komorski službenici.²⁶ Izvješćujući 18. rujna 1696. Dvorsku komoru o stanju komorske uprave u Hrvatskoj i Slavoniji Zemljak je ustvrdio da su vojne vlasti suspendirale većinu komorskih provizora i tridesetničara, a umjesto njih javne su prihode na vrlo grub način ubirali generali i komesari.²⁷

Istovremeno dok je komorski nadzornik Zemljak obavljao poslove iz svoga djelokruga, general je Starhemberg 1695. narodu izdao proglas o odvajanju Vojne krajine od ostalog dijela Slavonije. Sadržaj tog proglasa uznemirio je narod, osobito stanovništvo zapadne Slavonije, jer je ono gotovo stoljeće i pol uživalo određena prava i slobode, a uz to je i ratovalo protiv Osmanlija za svoje oslobođenje.²⁸ Nakon Zemljakovih izvješća o zlouporabama vojnih vlasti i žalosnim prilikama u zemlji, Dvorska komora nije poduzela nikakve mjere da se stanje popravi i uspostavi elementarna zakonitost.

²⁴ KAW HKR Exp. f. 179 br. 179 30. travnja 1695.

²⁵ KAW HKR Exp. f. 158, br. 85, 16. travnja 1695; Reg. f. 133, br. 161, 28. ožujka 1696.

²⁶ Lopašić, *Dva hrvatska junaka*, 160-161. Vlast u Slavoniji međusobno su podijelili general G. von Starhemberg i ostali vojni zapovjednici i službenici dvorske komore, ali su vojnici najveći dio zadržali za sebe.

²⁷ Lopašić, *Dva hrvatska junaka*, 160-161. Iz gradiškog kraja 150 obitelji iz valpovačkog 90.

²⁸ Mažuran, "Virovitica pod upravom vojske", 144; Lopašić, "Slavonski spomenici", 129. U proglasu se između ostaloga kaže: "... dajemo na znanje ... kako (je) primilostivi gospodin naš, prisvitla kruna cesarska, prošaste zime odlučio, da bi se u strana iz nova uzeti od Turčina, navlastito u ovoj kraini jezika slovinskog lipša i bolja naredba postavila i uvela ... meni gjenaralu i visokom komišionu svoje komore zapovidio i naredio, da se vojnik od težaka razluči, da se stanoviti meaši od kraine postave i broj vojnikov da se upiše i mista zabileže, u koim će pribivati i stajati, a ostalim kraišnikom da se zabileže zemlje koje će posidovati brez ikakva danka i nameta, koju će milost uživati i oni, koi plaću budu uzimati, i tako kraišnici neće biti podložni nikakvu danku i nametu kao do sada, a oni, koi budu izan kraine u miru će posidovati svoja dobra i zemlje.

Zemljak je 3. travnja 1697., na traženje vojne komisije, poslao jedno izvješće o brojnom stanju vojske u Slavoniji (ukupno 3.385 vojnika). Najveći broj vojske bio je raspoređen po posavskim mjestima: Brod 50 konjanika i 1.012 pješaka, odnosno, s okolicom do Babine Grede ukupno 220 konjanika i 1.526 pješaka; Gradiška 50 konjanika i 150 pješaka, Orubica 34 pješaka, Mačkovac 20 pješaka, Svinjar (Davor) 50 pješaka, Sičice 40 pješaka, Kobaš 100 konjanika i 150 pješaka, Dubočac 20 konjanika i 70 pješaka.²⁹

Iako je Zemljak redovito slao izvješća o samovolji vojnih vlasti i velikom broju vojske, koju je trebalo izdržavati, Bečki dvor nije poduzimao nikakve mjere da to stanje poboljša. Najvjerojatnije zbog opasnosti od novog rata s Osmanlijama. Habsburški generali nisu imali pripremljen plan ratovanja za 1697. Zapovjedništvo nad carskom vojskom te je godine povjereno princu Eugenu Savojskom. Nakon što je ustrojio glavni stožer u koji je uvrstio najiskusnije i najsposobnije vojskovođe, Savojski je Dvorskom ratnom vijeću izložio opći plan ratovanja.³⁰ Kao jedino ispravno rješenje predložio je ponovno osvajanje Beograda, a budući da nije imao vremena za pripreme (a ni dovoljno oružja i novca) nije mogao nastupati ofenzivno te se odlučio ravnati prema pokretima neprijatelja.³¹ Osmanlije su u prvoj velikoj bitci protiv glavnog zapovjednika carske vojske kod Sente 11. rujna 1697. doživjeli težak poraz.³² Selo Senta, europskoj javnosti dotada nepoznato, zbog te je velike vojne pobjede “kršćanskog oružja” postalo poznato u Europi i Aziji.

Kraina će svoj početak imati počavši od Kraljeve Velike do Doinega Biograda i to pokraj Save, doklen je naše, a u širinu meashi od kraine oće se postaviti toliko, koliko se može proći dobre zemlje za jednu uru, koja se može težati i orati u svako doba godine ... čovik, koje mu drago vrsti bio, koi posiduje zemlju i dobra izvan kraine, neće biti oslobođen danka novčanog. Zaradi te stvari svikolici, koi su izvan kraine, a vojnici neće biti, niti su voljni biti,, neka se prikažu meni, komišionu komore cesarske, koji će biti gospodar od nji i njima vladati i upravljati, i tako će čuti svaki, što li će davati, što li neće.”

²⁹ KAW HKR Exp. f. 410, lipanj 1697; Mažuran, *Izvještaj Caraffine komisije*, 22-23.

³⁰ Ive Mažuran, „Bitka kod Sente i upad princa Eugena Savojskog u Bosnu do Sarajeva 1697.“ *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 5 (Osijek, 1999), 196. Vojskovođe: grof Guido von Starhemberg, barun Siegbert Heister, princ Charles Francois Comerczy, grof Veit Truchess von Wetzhausen, grof Franz Karl Auersperg, vojvoda Franz Adam Dietrichstein, grof Johann Ludwig Rabutin-Bussy, barun Heinrich Tobias Haslingen i dr.

³¹ Gligor Stanojević, “Prilog proučavanju bitke kod Sente 11. septembra 1697. godine”. *Zbornik Matice srpske za istoriju* 9-10 (1974), 81.

³² Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj republici prema odredbama Karlovačkog mira*. (Sarajevo, 1974), 58-60. Savojski je najprije utaboren, s vojskom čekao sat vremena od mjesta gdje su Osmanlije kod Sente podigli pontonski most, a kada su počeli s prelaskom Savojski je vojsku brzo prebacio i odmah počeo s topničkim napadima. Došlo je do strašnog pokolja i velike gužve, pogotovo na mostu. Ubacivanje novih snaga izazvalo je pomutnju i kaos na mostu. Sva osmanska vojska koja je prešla na desnu stranu Tise izginula je ili se utopila u dubokoj Tisi. Osim velikog vezira poginuo je veliki broj zapovjednika, paša i beglerbegova te preko 20.000 vojnika.

Veliku pobjedu kod Sente princ Eugen nije iskoristio za napad na Temišvar ili Beograd. Za tako složenu operaciju vojna i financijska moć Habsburške Monarhije bila je nedostatna, pa se E. Savojski krajem 1697. odlučio samo na vojni pohod u Bosnu. Na tu operaciju poticao ga je i zapovjednik brodske tvrđave pukovnik Johann Ferdinand Kyba von Kinitzfeld.³³ Kyba je princu Eugenu izložio svoj plan zaposjedanja Bosne.³⁴ Po njegovim procjenama bila je zgodna prilika da s dijelom Eugenove vojske napadne u to vrijeme slabo branjenu Bosnu. Budući da su princu Eugenu nedostajala sredstva za izdržavanje carske vojske u zimskom razdoblju, odlučio je Kybu saslušati i razmotriti njegov plan o pohodu na Bosnu. Nakon konzultacija s Kybom princ Eugen se još odlučnije založio za ratni pohod na Bosnu. Vojsku koju je imao na raspolaganju podijelio je u dvije skupine. Jednu je razmjestio u vojarne, a drugu je skupinu poveo na vojni pohod u Bosnu. U vojni je stožer uvrstio i skupinu visokih časnika (generalala) u svojstvu promatrača. Princa su inače, osim visokih časnika, u vojnim pohodima pratili kartografi i topografi. Od F. N. de Bensdorfa potječu, u nizu drugih, i dvije topografske skice Broda i njegove okolice.³⁵ Na vedutama prikazan je izgled stare brodske utvrde u obliku četverokuta s dvije kule i jednim bastionom s obrambenim grabištima i zemljanim nasipima.³⁶

Poslije kraćih priprema u Osijeku E. Savojski je prema Brodu krenuo s 4.000 dobro uvježbanih konjanika, 2.500 pješaka i topništvom. U Brod je stigao 9. listopada 1697., utaborio se u neposrednoj blizini i nekoliko dana spremao na prijelaz u Bosnu.³⁷ Glavnina snaga prešla je Savu nizvodno većim brodovima - čajkama i činaklima. Konjaništvo je 12. listopada prešlo na mjestu udaljenom dobrih sat vremena od Broda, a pješaštvo i topništvo na mjestu udaljenom oko pola sata od Broda.³⁸ Kao prethodnica i osiguranje veze s brodskom utvrdom (glavnim opskrbnim uporištem), Eugenu su Savojskom poslužile postrojbe broskog zapovjednika Kybe (s 300 konjanika i 2.000

³³ Mažuran, "Bitka kod Sente i upad princa Eugena Savojskog u Bosnu", 197 i 226. Tijekom vijećanja o razmještanju vojske, koja je sudjelovala u bitci kod Sente, Kyba se pojavio (4. listopada 1697.) u taboru princa Eugena i izvijestio ga da je bosanski beglerbeg na umoru te da bi to trebalo iskoristiti za vojni pohod na Bosnu. Umjesto Johann Ferdinand Kyba von Kinitzfeld, Mažuran broskog zapovjednika omaškom naziva Johann Daniel Kyba von Kinitzfeld (Daniel Gottfried bilo je ime Kybina brata zapovjednika Babine Grede); Puschnik, *Kyba von Kinitzfeld*, 44.

³⁴ Puschnik, *Kyba von Kinitzfeld*, 54.

³⁵ Marković, *Brod*, 95. Marković donosi samo jednu, a Ilijanić i Mirković obje. Izvorne signature H III c 107 b 2. Bd. Nr. 6a. H III c 107 b 2. Bd. Nr. 26. Ilijanić i Mirković, "Prilog dokumentaciji tvrđave Slav. Brod", 205 i 206.

³⁶ Marković, *Brod*, 110. Autor donosi i detaljniji opis sadržaja na vedutama.

³⁷ Satnik Zitterhofer, "Tagebuch über den Marsch nach Bosnien". Mitteilungen des k. und k. Kriegsarchivs VIII (Wien, 1914), 7. Graphische Beilagen, Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, Bd. II Tafel VI. Sparr de Bensdorf, March und Compenten der Kayserl. Haupt. Armee in Hungarn unter Comando Prinze Eugenio von Savoyen am 12. July bis 6. Nov. 1697.

³⁸ Satnik Zitterhofer, "Tagebuch", 7.

pješaka). Vojska princa Eugena osvojila je i popalila na putu kroz Bosnu brojna mjesta: Kotorsko, Doboj, Maglaj, Žepče, Vranduk, Zenicu, Kakanj, Visoko, Sarajevo i dr.³⁹ Najteže je stradalo Sarajevo. Grad je opljačkan i spaljen. Usprkos prodoru do Sarajeva, vojska princa Eugena nije bila u mogućnosti popuniti i zaposjesti osvojena bosanska mjesta, niti je mogla zauzeti svu Bosnu bez pomoći redovne vojske.⁴⁰

Nakon povratka Eugenove vojske iz Bosne veliki broj, ponajviše kršćanskog stanovništva, povukao se u Slavoniju. Eugenov je ratni pohod muslimanskom stanovništvu Bosne donio samo palež, pljačku, ubojstva i uništenje imovine. Za habsburšku stranu bio je to dokaz vojne moći i zgodna prilika za prihvatanje novih doseljenika u Slavoniju, ali i svojevrsan pritisak na potpisivanje mirovnog sporazuma.

Brodski zapovjednik Kyba osiguravao je proviant i druge logističke pošiljke upućene carskom povjerenstvu na mirovnim pregovorima u Srijemskim Karlovcima.⁴¹ Nakon potpisanog mirovnog ugovora Kyba je s vojnom pratnjom (od 1.000 vojnika) u Beč sproveo cjelokupnu osmansku delegaciju na čelu s Ibrahim Pašom (oko 500 ljudi).⁴²

Delegacija je s pratnjom na put krenula 7. studenog 1699., a u Beč je stigla 30. siječnja 1700. Kyba je Dvorsko ratno vijeće više puta izvijestio o poteškoćama koje je imao tijekom putovanja. Kyba je kao najodgovornija osoba bio zadužen za sigurnost, opskrbu, smještaj i zdravlje 1000 vojnika iz svoje pratnje te za 500 članova osmanske delegacije. Najveće teškoće s tolikim brojem ljudi zadavalo mu je zadržavanje na jednom mjestu. Sa svih se strana skupljalo mnoštvo ljudi koji su željeli vidjeti tu neobičnu ekspediciju. Tijekom putovanja strahovalo se od krađe, sukoba, kontakta, pojave zarazne bolesti kod ljudi, tovarnih životinja i sl. Velike poteškoće zadavalo je održavanje discipline, higijene, opskrbe te organizacije odmora i razonode. Na putu je osmanska delegacija često negodovala zbog dugih zadržavanja. I habsburška je delegacija (na čelu s grofom Öttingenom) u svojoj diplomatskoj misiji prema Carigradu doživljavala slične neugodnosti. Taktiziranje i odugovlačenje putovanja predstavljalo je i svojevrsnu karantenu. Željelo se utvrditi ima li u diplomatskim delegacijama možda zaraženih ili oboljelih. Budući da su ove diplomatske delegacije imale prijem na vrlo visokoj državnoj razini, vojska je poduzela sve preventivne mjere kako se u Beč i Carigrad ne bi prenijele i neke zarazne bolesti.

³⁹ Mažuran, "Bitka kod Sente i upad princa Eugena Savojskog u Bosnu", 198 i 226-239.

⁴⁰ Vilim Matić, "Utvrđivanje granica početkom 18. stoljeća." *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 5 (Osijek, 1999), 242. Autor je priredio jedno poglavlje iz rukopisa Ivana Stražemanca, "Paraphrastica et topographica expositio totius provinciae Bosnae Argentinae...". Stražemanac je napisao povijest franjevac Bosne Srebrene od 13. do 18. stoljeća. Jedno poglavlje te povijesti posvećeno je sudbini slavonskog kraljevstva u vrijeme prije i neposredno nakon Beogradskog mira 1739.

⁴¹ Puschnik, *Kyba von Kinitzfeld*, 70.

⁴² Puschnik, *Kyba von Kinitzfeld*, 73-74, i 77-78.

Nakon zaključenja Karlovačkog mira 1699. i u nekoliko sljedećih godina poraslo je vojno-strategijsko značenje Broda. Gradi se velika barutana s oružanom u koju je iz Osijeka premještena posluga (1 korporal i 12 oružara), spominje se postojanje solnog ureda (Salzamt).⁴³ U solnom uredu je službovao komorski inspektor koji je Kybi pomagao u nabavci i raspodjeli zaliha soli. Sol je bila jedna o najvažnijih strateških namirnica u ovom području. Tih je godina poduzetni brodski zapovjednik Kyba sa svojim suradnicima i krajišnicima sudjelovao u radu Marsiglijevog graničnog povjerenstva, ali i u procesu uspostave vojnokrajiškog društva u slavonskom Posavlju. Pošto habsburške vlasti svojim službenicima u Posavlju nisu bile u mogućnosti isplaćivati novčanu naknadu, darivali su ih zemljišnim posjedima. Kyba je 1700. kao protuuslugu za sve obavljene poslove dobio našičko vlastelinstvo.⁴⁴

Kada se Emanuel Bavarski u ratu za naslijeđe priklonio strani Ljudevita XIV. i Francuske, brodski je zapovjednik sa svojim krajišnicima morao u rat protiv bavarskog kneza. Kyba je poginuo u jednoj bitci 1703.⁴⁵ Budući da je Kyba bio neženja, pravo na plemstvo i naslijeđe nakon njegove smrti polagala su dvojica nećaka.

Kybu je na funkciji zapovjednika Broda naslijedio Ernst Gundacker Herberstein.⁴⁶ Već iduće 1704. god. krajiške su postrojbe iz brodske okolice zajedno s ostalim upućene na novu bojišnicu, u zapadnu Ugarsku, gdje je izbila socijalna buna ugarskih kuruca (vlastelinskih kmetova) koja se izmetnula u ugarsku bunu protiv Habsburgovaca.

Tijekom njihova izbivanja Brod i okolicu zadesio je 1706. veliki požar u kojem je izgorjelo 70 kuća. Sljedećih godina dogodile su se velike poplave Save (1707., 1708. i 1709.), dok je u Bosni izbila epidemija kuge koju su Osmanlije skrivali da ne ugroze trgovinu i promet na granici.⁴⁷

2. Petraschevo razdoblje 1705.-1723.

Zbog stalnog ratovanja brodskih graničara i zapovjednika Herbersteina po Ugarskoj natporučnik Maximilian Petrasch je 1705. postavljen na mjesto zamjenika zapovjednika.⁴⁸ I Petrasch je dosta vremena provodio na ugarskom bojištu. U jednoj bitci bio je čak i zarobljen, ali je ubrzo zamijenjen i oslo-

⁴³ KAW HKR Exp. f. 175. travanj 1700. i Reg. f. 699 br. 258, 24. studenog 1702; KAW HKR Reg. f. 135 br. 219, 21. veljače 1703.

⁴⁴ Puschnik, *Kyba von Kinitzfeld*, 69.

⁴⁵ KAW HKR Exp. f. 1197.

⁴⁶ KAW HKR Reg. f. 946, br. 566, 22. listopada 1703; Exp. f. 960, 1703.

⁴⁷ KAW HKR Exp. f. 1170, kolovoz 1706; f. 1383, studeni 1707; f. 110, 1708; Reg. f. 342, br. 60, 4. svibnja 1709.

⁴⁸ KAW HKR Reg. f. 678, 27. svibnja 1705; f. 690, 30. svibnja 1705.

bođen.⁴⁹ Nakon premještanja Herbersteina u Segedin Petrasch je u kolovozu 1708. postao zapovjednik Broda.⁵⁰ Kad se stanje na bojištima smirilo, Petrasch je nastavio radove na staroj brodskoj utvrdi. Potraživao je sredstva za izgradnju pekarnice i skladišta hrane te isplatu radne snage, što mu je Dvorska komora i osigurala.⁵¹ U cilju boljeg nadziranja granice Petraschu je dodijeljeno zapovjedništvo nad Račom i Morovićem, a Eugen Savojski preporučuje mu da u svoje postrojbe prihvaća i bosanske izbjeglice.⁵² Petrasch je princa Eugena izvijestio o velikim poplavama u Posavlju zbog kojih su ljudi toliko osiromašili da im je oprostio davanje u naravi, obvezno još od turskih vremena.⁵³

Na početku gradnje nove brodske tvrđave ponovo se pojavila mogućnost sukoba s Osmanlijama. O pokretima njihove vojske duž granice, zapovjednik Broda Petrasch slao je redovita izvješća u Beč, istovremeno potražujući i bolju opremljenost graničnih posada oružjem i hranom.⁵⁴ Uz obavljanje planiranih poslova na tvrđavi Petrasch se već sredinom 1716. stavio na raspolaganje E. Savojskom koji je također počeo s ratnim pripremama.⁵⁵

Osmanlije su od Karlovačkog mira 1699. čekali i propuštali zgodne prilike da uzvrate za brojne ratne poraze. Habsburška Monarhija je od 1701. do 1714. bila uvučena u rat za španjolsko naslijeđe, a Osmanlije su te kršćanske ratove zbog unutarnjih poteškoća (čestih pobuna i teških gospodarskih kriza) samo promatrali.

Poslije duljeg promatranja i iščekivanja raspleta takvih ratova, Osmanlije su napadali najslabiju, teško poraženu stranu, računajući ne samo

⁴⁹ KAW HKR Exp. f. 268 veljača 1705. i f. 596 travanj 1705.

⁵⁰ I. B. "Tri Petraša", *Osječki zbornik* II i III. (Osijek, 1948), 259. M. Petrasch rođen je 1668. u Olomoucu u Moravskoj. Već u mladim danima opredijelio se za vojničku službu. Isti poziv izabrat će nešto kasnije i njegov najmlađi brat Ernst Antun. U početku Maximilian je služio kao običan vojnik u kirasirskoj pukovniji (Gondola). Nakon petogodišnje vojne službe postao je časnik. Za Rakocijeva ustanka u Ugarskoj bio je zatočen od strane pobunjenika, ali je prilikom jedne razmjene oslobođen. Poslije toga je u vojnoj službi vrlo brzo napredovao. Dolaskom u Slavoniju najprije je zamijenjivao zapovjednika brodske tvrđave Herbersteina (1705.), a 1708. postao je zapovjednikom stare brodske utvrde. Godine 1707. dobio je donaciju na Cernik (trgovište i 12 sela). Oženio se 21. svibnja 1711. Marijom Dorotejom kćerkom generala Beckersa - tadašnjeg zapovjednika osječke tvrđave. Njegov sin Josip rođen je 19. listopada 1714. u Brodu. Osim vojnog zapovjedanja brodskom i osječkom tvrđavom te cijelom Slavonijom, Petrasch je vodio i građevne poslove na drugim slavonskim tvrđavama (Rači i Gradiški). Plemičku titulu dobio je 1722. zajedno s bratom Ernestom Antunom (1680.-1768.).

⁵¹ KAW HKR Exp. f. 443 od srpnja 1712; Reg. f. 618, br. 88, 9. kolovoza 1713; f. 810, br. 86, 7. listopada 1713; f. 811, br. 88, 7. listopada 1713; f. 875, br. 28, 3. studenog 1713.

⁵² KAW HKR Exp. f. 718, rujanj 1713; f. 687, 1713.

⁵³ KAW HKR Exp. f. 184, ožujak 1713.

⁵⁴ KAW HKR Reg. f. 629, br. 235, 18. svibnja 1715; Exp. f. 47, siječnja 1716; f. 125, veljača 1716.

⁵⁵ KAW HKR Reg. f. 1023, br. 190, 11. studenog 1716.

na njezinu iscrpljenost, već i na iscrpljenost njezinih pomagača. Tako je bilo i ovaj puta. Odmah poslije završetka rata za španjolsko naslijeđe Osmanlije su otpočeli ratne pripreme protiv Venecije, najslabije članice "Svete lige". Pronađen je beznačajan povod za objavu rata (odbijanje izručenja Crnogoraca koji su nakon poraza od Osmanlija izbjegli u Veneciju). Važan trenutak u donošenju odluke za ulazak u rat habsburške strane bila je i smrt francuskog kralja Luja XIV. njihova najopasnija suparnika. Ne samo zbog slave i časti, nego i zbog vlastitih interesa Habsburška je Monarhija 13. travnja 1716. obnovila savez s Venecijom, a Osmanlije su joj 1. lipnja 1716. najavili rat.⁵⁶ Sukob između Osmanlija i Habsburgovaca (čijom je vojskom do dolaska princa Eugena u Srijem zapovijedao general Löffelholz) otpočeo je zauzimanjem Mitrovice (u osmanskome dijelu Srijema).

E. Savojski skupio je dobro uvježbanu i naoružanu vojsku s kojom se odlučio na prodor prema Beogradu, Banatu, Srbiji i Bosni.⁵⁷ Bitka kod Petrovaradina te opsada i osvajanje Temišvara i Beograda bili su ključni događaji koji su riješili sudbinu ovog rata.

U bosanskoj Posavini operacije je vodio brodski zapovjednik M. Petrasch. U kraćem ratovanju Petrasch je najprije zaposjeo manje utvrde u Bosanskom Dubočcu, Bosanskom Kobašu i Bosanskom Brodu, a kako tvrdi, lako je mogao osvojiti Derventu, Doboj i Tešanj da je imao odriješene ruke i dovoljno oružja.⁵⁸

Nakon što je princ Eugen 5. kolovoza 1716. nedaleko od Petrovaradina izborio pobjedu nad osmanskome vojskom Petrasch je 9. kolovoza 1716. na krilima te pobjede, zahvaljujući ratnoj varci, bez gubitaka uspio poraziti osmanske postrojbe kod Bosanske Gradiške (u gradiškoj utvrdi nalazila se posada s oko 1.000 vojnika).⁵⁹ Tvrđavska posada uspjela se izvući prema Banja Luci, ali je u bitci s Petraschevim postrojbama poginuo gradiški zapovjednik Hasan-beg.⁶⁰ Dok je princ Eugen pripremao opsadu Temišvara (od 25. kolovoza do konačnog osvajanja 13. listopada 1716.),⁶¹ na bojišnici u bosanskoj Posavini Petrasch je osvojio Derventu i Dobor, a satnik Udvarhely opsjedao je Doboj.⁶² I osmanska je vojska 1717. napadala Slavoniju (oko Gradiške, Mlake, Jablanca, Struga, Mačkovca, Kobaša i Svi-

⁵⁶ Dragoljub Pavlović, "Požarevački mir 1718." *Ljetopis Matice Srpske* 207 (Novi Sad, 1901), 37 i 40.

⁵⁷ Pavlović, "Požarevački mir", 43. Čim je stigao u glavni tabor u Futogu, princ Eugen je zapovjedio pukovniku Langletu da s 3.000 vojnika zaposjedne Raču i spriječi eventualne upade Osmanlija iz Bosne.

⁵⁸ KAW HKR Exp. f. 1235, rujan 1716.

⁵⁹ Pavlović, "Požarevački mir", 43.

⁶⁰ Husref Hadžialagić, *Gradiška u prošlosti* (Delnice, 1995), 47.

⁶¹ Pavlović, "Požarevački mir", 42.

⁶² Gustav Bodenstern, "Povijest naselja u Posavini god. 1718.-1739." *Glasnik zemaljskog muzeja u BiH* XLIX, XX i XXIV (Sarajevo, 1907, 1908 i 1912), 578.

njara), ali je svaki put bila uspješno zaustavljena.⁶³ Petrasch je nakon završetka operacija u bosanskoj Posavini promaknut u čin generala.⁶⁴

U ratnim okršajima habsburške s osmanskom vojskom na području bosanske Posavine nemilosrdno se ubijalo, palilo, pljačkalo i zarobljavalo. Domaće se stanovništvo štedjelo ponajviše zbog (kasnijeg) ubiranja što izdašnije kontribucije - ratnog poreza. U nekoliko idućih godina prikupljen je veći iznos ratnog poreza kojim se financiralo popravke bosanskih te izgradnju slavonskih čardaka, utvrda i tvrđava na Savi.⁶⁵

Sve do pada Beograda 18. kolovoza 1717. slanje većih postrojbi u Bosnu nije bilo moguće. Odmah nakon pada Beograda, princ Eugen je započeo pripreme za osvajanje Bihaća, Zvornika, Doboja i Banja Luke. Petrasch je bio uvjeren da ni Maglaj, Žepče i Tešanj neće izdržati navalu carske vojske. Princ Eugen ovaj put nije pomišljao na mogućnost prodora prema Sarajevu. Namjeravao je osvojiti mjesta Bihać, Doboj i Zvornik te ih povezati čvrstim obrambenim sustavom (s pomoću čardaka i utvrda) po uzoru na slavonsko-posavsku stratejsku poveznicu (Rača-Brod-Gradiška).

Za uspjeh rata u bosanskoj Posavini presudne su bile obavijesti i pomoć generala Petrascha i Beckera. Ne samo da su tamo ratovali već su dostavljali pouzdane informacije i karte osvojenog područja (s popisom sela i naselja).⁶⁶ Carina, trgovina solju, drvetom, rudama, oružjem i ogrijevom habsburškom je državnom proračunu, uz kontribuciju i potpuno gospodarenje rijekom Savom, trebala donositi velike prihode.

Nakon završetka ratnih operacija i uklanjanja svih poteškoća prišlo se sastavljanju mirovnog ugovora. Mir je sklopljen 21. srpnja 1718. u Požarevcu. Ovaj mirovni ugovor sadržavao je 20 članaka kao i prethodni, potpisan u Srijemskim Karlovcima 1699. ali je za razliku od 25-godišnjeg karlovačkog, požarevački mirovni ugovor potpisan na rok od 24 godine.⁶⁷

Što se tiče regulacije granice ona je započela odmah po završetku mirovnih pregovora. Za graničnog povjerenika u bosanskom Posavlju od Drine do Une imenovan je brodski zapovjednik general Petrasch. Požarevačkim

⁶³ Franz Vaniček, *Spezialgeschichte der Militärgrenze I-IV, I* (Wien, 1875), 355.

⁶⁴ KAW HKR Exp. f. 124, 1717.

⁶⁵ Bodenstein, "Povijest naselja u Posavini", 578. Petrasch izvješćuje: u ožujku 1717. 500 forinti, u travnju 1.500 for., u lipnju 1282 for., ne računajući manje sume.

⁶⁶ Bodenstein, "Povijest naselja u Posavini", 584-585; Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, (Zagreb, 1998), 297. Na bosanskoj su strani vojnu službu uz domaće uskoke obavljali i graničari iz svojih postaja u Slavoniji, koristeći ujedno šume i zemljište.

⁶⁷ Milan Kruhek i Augustin Pavlović, "Granice Republike Hrvatske u svjetlu Karlovačkog (1699) i Požarevačkog (1718) mira" *Croatica Christiana periodica 15* (Zagreb, 1991), 114.

mirom 1718. Habsburškoj Monarhiji pripao je i onaj dio istočnog Srijema koji je prema mirovnim odredbama iz 1699. ostao na osmanskoj strani. Nova istočna granica, povučena na Dunavu, išla je od Slankamena do Zemuna, odnosno od utoka Save u Dunav. Prema Bosni granica je postavljena u unutrašnjost 6 do 10 km od desne obale Save. Kako granična crta ne bi bila previše vijugava, povjerenstva su dogovorila paralelno postavljanje granične crte sa Savom tj. jedni su drugima dogovorno ustupali teritorij, trudeći se postaviti što pravilniju granicu. Dogovoreno je da granica ide jedan sat jahanja usporedo sa Savom od Bijeljine do Brčkog, a odatle do rijeke Bosne po pola sata jahanja te od Bosne do Une opet puni sat jahanja.⁶⁸

Najvažnije odredbe Požarevačkog mira za Hrvatsku sadržane su u člancima 3-6. U njima su određene hrvatske granice (Habsburške Monarhije) prema Osmanskom Carstvu; odredbe ovog ugovora ne spominju Kraljevstvo Slavansko, Hrvatsko i Dalmatinsko već se o Hrvatskoj govori kao o cjelini ili o pojedinim krajevima Hrvatske (čl. 5 i 6).⁶⁹

Zapovjednik brodske tvrđave general Petrasch počeo je regulaciju granice iz Rače prijelazom u Bosnu 11. rujna 1718. Nakon duljeg sporenja oko Bijeljine (od 18. do 30. rujna 1718.) i konzultacija na najvišoj razini Bijeljina je ipak pripala Habsburškoj Monarhiji. Osim Bijeljine, pripali su joj još neki veći bosanski gradovi u Posavlju: Brčko, Šamac, Bosanski Brod, Bosanska Gradiška. Granica je obilježavana podizanjem humka ili urezivanjem polumjeseca na drvetu (na turskoj strani) i križa (na habsburškoj strani). Granično povjerenstvo u topografskom određivanju granice nije bilo toliko precizno kao Marsiglijevo povjerenstvo, jer je većinu znakova postavilo sporadično

⁶⁸ Bodenstein, "Povijest naselja u Posavini", 591.

⁶⁹ Kruhek i Pavlović, "Granice Republike Hrvatske", 114, 130 i 131. "Čl. 3. Budući da su od Drine do Une s jedne i druge obale Save smještene tvrđave i drvene utvrde ("palanke"), bilo otvorene ili zatvorene, u kojima su vojnici rimskog cara, neka one - prema prihvaćenom načelu o miru skupa sa svojim starim područjima, ostanu u vlasti istog svetog, carskog i kraljevskog Veličanstva. Stoga njemu pripada i cijela rijeka Sava sa svojim obalama.

Čl. 6. Konačno, mjesta smještena na području Hrvatske i udaljena od rijeke Save koja posjeduje i vojnim posadama čuva jedna i druga strana prema ugovoru u Srijemskim Karlovcima, neka, skupa sa svojim područjima, ostanu u vlasti jedne i druge strane. A ako je nešto od toga bilo zauzeto, neka se odrede povjerenstva jednog i drugog carstva da odrede granice i odluče u spornim pitanjima: teritorij onih mjesta, sve do krajnjih granica Hrvatske, koja će ostati u posjedu jednog carstva, neka se odrede i odjele jasnim granicama i znakovima. Kako je u ugovoru u Srijemskim Karlovcima tako i po ovom ugovoru, neka bude slobodno i dopušteno radi sigurnosti jedne i druge strane obnoviti, utvrditi i pojačati utvrde i utvrđene gradove koje posjeduje jedna i druga strana. Isto tako neka bude dopušteno jednoj i drugoj strani svugdje i bez izuzetka graditi otvorena sela na granicama za prikladno stanovanje stanovnika; ipak nek to ne bude prilika za gradnju novih utvrda."

(uz slučajno odabrana stabla) bez čvrstog oslonca u prirodnim (markantnim) detaljima mjesne topografije.⁷⁰

Članove osmanske jahačke službe Petrasch je potkupljivao novčanim darovima, tako da su oni mnogo brže prevaljivali mjerene razdaljine i habsburškoj strani povećavali teritorijalne dobitke. Vremenska udaljenost između obilježenih graničnih humaka iznosila je od četvrt sata do sat i pol. Pomicanje habsburške državne granice prema Osmanskom Carstvu preko Save u Bosnu (sve do podnožja bosanskih planina), najbolje su iskoristili stanovnici slavonskog i bosanskog Posavlja. U jednom opisu habsburškog dijela bosanskog Posavlja iz 1725. nalazi se uz popis naselja i poimenični popis bosansko-brodskih zemljišnih posjednika (šuma, polja, livada, oranica i močvara) među kojima su krajišnici iz brodske tvrđave te Gornjeg i Donjeg brodskog varoša bili u većini.⁷¹

Osim radova na brodskoj tvrđavi Petrasch je nadzirao i gradnju na ostalim slavonskim tvrđavama: osječkoj, gradiškoj i račkoj. Nakon smrti zapovjednika Slavenskog generalata Beckera Petrasch je preuzeo njegovu funkciju i prešao u Osijek, a njega je u Brodu zamjenjivao potpukovnik Nikola Ingart.⁷² Petrasch je gotovo stalno, dok je izbivao iz Broda, bio nezadovoljan poslovima stručnog osoblja koje je nadziralo gradnju brodske tvrđave. To se prije svega odnosilo na građevne upravitelje i inženjere, kojima je često prigovarao zbog nestručnosti, lijenosti, lošeg postupanja s radnicima i suradnicima. Zbog toga je s inž. Heyssom često dolazio u Brod na ispomoć ili u nadzor učinjena posla.

Petrasch je Brod posljednji put posjetio povodom izgradnje glavnih vrata na brodskoj tvrđavi u lipnju 1723.⁷³ Kako je već dulje vrijeme poboljševao, Petraschu je trebao predah pa se odlučio na jedan dulji dopust. S dopusta se više nikad nije vratio na poslove koje je tako predano obavljao. Umro je 24. kolovoza 1724. na svom imanju Fürstenau u Moravskoj.⁷⁴ Petraschevo mjesto zapovjednika Slavonije preuzeo je general Odyer.

3. Trenckovo razdoblje u Brodu 1723.-1732.

Još za Petrascheva života Dvorsko je ratno vijeće 1723. za njegova nasljednika u Brodu postavilo potpukovnika Johanna Heinricha Trencka (1652.-

⁷⁰ Kruhek i Pavlović, "Granice Hrvatskog Kraljevstva", 70.

⁷¹ Bodenstein, "Povijest naselja u Posavini", 185-189. Posjednici, ujedno i vojnici nazivani su uskocima.

⁷² KAW HKR Exp. f. 1341, kolovoz 1719; KAW HKR f. 1405, kolovoz 1719.

⁷³ KAW "Alte Feldakten Türkenkriege" 6/13a i 6/13b 1723.

⁷⁴ KAW HKR Reg. f. 1011, kolovoz 1724.

1743.).⁷⁵ Trenck, kako se kasnije pokazalo, nije bio najsretnije rješenje.⁷⁶ Zbog svoje naravi taj je novi brodski zapovjednik bio stalno u neprilikama. Sporio se neprestano s njemu nadređenim Petraschem, što je bilo znano i Dvorskom ratnom vijeću. U borbi za ovlasti, koje mu nisu pripadale, tužio je ne samo Petrascha nego i osoblje brodske tvrđave, a svojim uplitanjem stalno je ometao i radove na brodskoj fortifikaciji. Osim toga, Trenck je neovlašteno ubirao i različite pristojbe koje su pripadale tvrđavskoj građevnoj blagajni. Lista njegovih malverzacija s vremenom je postajala sve veća. Male su plaće brodski zapovjednici kompenzirali uspostavom raznih vrsta monopola: na proizvodnju i točenje pića, monopolom na distribuciju soli, začina, šećera, mesa, odjeće, metalne robe.⁷⁷ U malverzacijama najviše je prednjačio J. Trenck. Prisiljavao je vojsku da se u njegovim trgovinama opskrbljuje lošom robom po visokim cijenama.

Pojava kuge na bosanskoj strani uzrokovala je često zatvaranje prijelaza između Bosne i Slavonije. Međutim, nisu samo sanitarne mjere smanjivale prihode komorskog ureda. Odlukom zapovjednika brodske tvrđave J. Trencka od 1729. stanovništvo bosanskog Posavlja bilo je oslobođeno davanja kontribucije, terestrala, pašarine te takse na ribarenje, vodenice, sječu šume i dr. Istovremeno se od slavonskih krajišnika koji su imali zemlju s druge strane u bosanskom Posavlju od 1725. ubiralo tek polovicu kontribucije (16 forinti i 15 krajcara) po sesiji te pašarina na stoku koja je tamo tjerana na ispašu. Budući da u bosanskom Posavlju nije postojala krajiška milicija već je čitavo područje izdvojeno u jedan komorski okrug (Cammerral District) komorski službenici su sve te odluke i ponašanje vojnih zapovjednika i krajišnika smatrali protuzakonitim.

Nakon Požarevačkog mira 1718. brodski su zapovjednici (Petrasch i Trenck) na bosanskoj strani prisvojili velike komplekse komorskog zemljiš-

⁷⁵ Wilhelm Wagner, Nachlaß B/1205:14. *Franz Freiher von der Trenck. Die entscheidende Phase seines Lebens*, 3-6; Ferdo Šišić, *Franjo barun Trenck i njegovi panduri* (Zagreb, 1900), 66-70. J. Trenck je najprije stupio u prusku vojsku, ali je nakon uspješne obrane Beča 1683. i pokretanja ofenzivnog rata protiv Osmanlija prešao u habsburšku vojsku, nadajući se uspješnijoj vojnoj karijeri. Osim toga, odrekao se i protestantizma i prešao na katolicizam. Habsburšku vojnu službu započeo je kao zastavnik (Fähnrich), a u mirovinu je otišao u rang pukovnika. Službovao je po južnoj (Sicilija, Kalabrija) i sjevernoj Italiji. Obišao je Messinu, Palermo, Milazzo, Tropeu, Termini, Trapani, Napulj, prošao je i Romagnom, Venecijom, tršćanskim i riječkim krajem te Koruškom, Tirolom, Štajerskom, Hrvatskom, Slavonijom, Srijemom, Banatom do Temišvara i Petrovaradina. Oženio se u petoj deceniji života, početkom 18. st., princezom Keiler von Hargvatten, s kojom je imao tri sina. Kao mladići starija dvojica su nesretnim slučajem smrtno stradala, dok je najmlađi Franjo barun Trenck svojim pustolovinama, nemirnim duhom i ratnim avanturama svoje ime pretvorio u legendu. Johann Trenck došao je u Brod 1723. nakon smrti Petrascheva zamjenika Ingarta, a u njemu je ostao do 1732. Umro je moravskom gradu Levoču (Leutschau) 1743.

⁷⁶ KAW HKR Exp. f. 735-6, srpanj 1723. Petrasch se tužio na Trencka jer se često tukao i svađao.

⁷⁷ Wilhelm Wagner, Nachlaß B/1205:14. *Franz Freiher von der Trenck. Die entscheidende Phase seines Lebens*, 3-4.

ta na kojima su podigli torove i majure (*grosse Viech-Zuchten und Mayerschaften*).⁷⁸ Vojni zapovjednici zauzeto su zemljište obrađivali prisilnom tlakom krajišnika i uskoka ili su ga davali u zakup. U Brodu, Gradiški, Rači i ostalim mjestima Posavlja (prije prekida prometnih veza zbog kuge) postojale su skele s krajiškim stražarima koji su ubirali novac za prijevoz preko rijeke.

Brodski zapovjednik Trenck je zbog pronevjere novca i brojnih drugih malverzacija bio više puta suspendiran, završavao je često u zatvoru te je na kraju dospio i pred vojni sud. Zbog toga mu je imanje u Brestovcu u požeškom kraju dospjelo pod hipoteku. Nakon što je osuđen na visoku novčanu kaznu (2.164 for.), Trenck je želio ostati u svojoj kući u Brodu, ali mu vojno zapovjedništvo to više nije dopustilo te ga je prisilno premjestilo u moravsko mjesto u Levoču (Lutschau).

4. Zapovjednici brodske tvrđave od Trencka do sredine 19. st.

Tablica 1. Zapovjednici brodske tvrđave od kraja 17. do sredine 19. st.

1688.-1689. puk. Gall	1777. boj. Mayerhoffer;
1690. puk. Königsegg	1784. potpuk. Langer;
1691.-1703. puk. Johann Ferdinand Kyba	1786. top. Sat. Gärtner;
1703.-1708. puk. Ernst Gundacker Herberstein	1788. puk. Steinbacher;
1708.-1721. gen. Maximilian Petrasch	1792. puk. Des Ajos;
1721.-1723. potpuk. Nikola Ingarth	1797. puk. Liederskronn;
1723.-1732. potpuk. Johann Heinrich Trenck	1799. umirovljeni gen. Wolff
1732.-1734. puk. Chevalier de Baulme zamjenjivali su ga: boj. Löffelholz, boj. Welz i sat. Belrose	od svibnja 1809. gen. Antun Mayer de Heldenfels
1734.-1735. puk. Prudhome	1809. general Pajoli
1735.-1737. potpuk. Copenhagen	1809. gen. Marqius Wasquez
1737.-1738. Privremni zapovjednici: Fleckamer, Schefelem i Pallant	1812. gen. Bechard
1738.-1739. puk. Hohenau	1813. general Fröhauf
1739.-1747. potpuk. Andre	1815. umirovljeni gen. F.M.L. de Feuchtersleben
1747.-1753. potpuk. Eisenberg	1820. puk. Josef Pichler
1753. potpuk. Virolius;	1835. umirovljeni general Draženović
1760. boj. Marschall;	1836. general Maximilian Neuman
1762. potpuk. Kubath;	1848. general Trebersburg
Od 1764. boj. Amann;	1849. puk. Catty
1766. sat. brodske pukovnije Marijan Terzić;	1850. puk. Karlo Grammont
1767. puk. Wallis;	1854. puk. Wanner
1768. puk. Schmidburg;	

Izvori: KAW HKR Exp. i Reg; Josip Kljajić, *Brodska tvrđava* (Slavonski Brod, 1998); Ignjat Alojzije Brlić, *Uspomene na stari Brod*. Pretiskano u Vijestima-godišnjaku Muzeja Brodskog Posavlja 7 (Slavonski Brod, 1983); *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I* (1706-1787) Prev. Josip Barbarić (Slavonski Brod, 1995); *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi II* (1806-1833) Prev. Josip Barbarić (Slavonski Brod, 1997)

⁷⁸ Slavko Gavrilović, "Izveštaj komorskog savetnika G. I. Eberla o Slavoniji i Sremu prve polovice XVIII veka", *Zbornik za istoriju Matice srpske* 22 (Novi Sad), 119.

Nakon J. Trencka u Brodu se do Beogradskog mira 1739. na dužnosti zateklo više zapovjednika i njihovih zamjenika. Na toj funkciji ostajali su vrlo kratko. Trenckovu funkciju naslijedio je puk. Chevalier de Baulme. Budući da je često pobolijevao zamjenjivali su ga bojnici Löffelholz i Welz te satnik Belrose. Krajem 1734. zapovjedništvo u Brodu preuzeo je pukovnik Prudhome. Vodio je gradnje karantenskih zgrada i skladišta za žito, a koliko su materijalne prilike dopuštale i radove na brodskoj fortifikaciji. Zapovjednik Prudhome umro je iznenada u travnju 1735., a po preporuci princa Eugena zamijenio ga je u rujnu iste godine potpukovnik Coppenhagen. On je vrlo rigorozno postupao prema provalnicima i pljačkašima u tvrđavi i civilnom naselju. Po kratkom postupku počiniteljima kaznenih djela dosuđivao je smrtne kazne.⁷⁹ Krajem 1735. i prvih mjeseci 1736. trajala je pobuna graničara oko Broda. Vođe pobune brzo su uhvaćeni i pritvoreni, a buna se stišala. U travnju 1737. umro je i puk. Coppenhagen, pa je tvrđavom privremeno zapovijedao satnik Schefelern, a od kolovoza puk. Pallant.⁸⁰

Tijekom 1737. trajale su neprestano ratne čarke s Osmanlijama. Nakon pada Dervente, u Slavoniji je provedena mobilizacija sveg raspoloživog ljudstva. U veljači 1738. Brod je dobio novog zapovjednika puk. Hohenaua. On je tek u svibnju stupio na dužnost s osnovnom zadaćom poduzimanja svih obrambenih mjera za nadolazeći sukob s Osmanlijama. Plan daljnjeg prodora na jugoistok Europe za Habsburgovce je ovaj put završio neuspjehom. Mirom sklopljenim 18. rujna 1739. u Beogradu, granica između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva ponovno je vraćena na Savu. Službeno razgraničenje prema Bosni postignuto je nakon francuskog posredovanja 2. ožujka 1741., a odmah iza toga osnovana su povjerenstva za razgraničenje od utoka Save u Dunav do Novog na rijeci Uni.⁸¹ Ta promjena za Hrvatsku nije predstavljala ozbiljniji teritorijalni gubitak, niti je predstavljala bitnu promjenu stratejskih odnosa prema Bosni, uvjetovala je samo još bolje utvrđivanje slavonskih tvrđava, napose brodske. Brodska tvrđava ojačana je i većom posadom, za koju je trebalo osigurati nova konačišta. Taj problem uglavnom se rješavao u šezdesetim godinama 18. st. Na kraju ove cjeline treba dodati još nekoliko podataka. Od Beogradskog mira do sredine stoljeća zapovjednici brodske tvrđave bili su potpukovnik Andree⁸² (od 1739. do 1747.) i potpukovnik Eisenberg (od 1747. na dalje).⁸³ U vojnim izvorima 1739. prvi put je spomenuta potreba izgradnje crkve u brodskoj tvrđavi, ali i podatak da su u Brodu i Staroj Gradiški već 1740. postojale zgrade kontumaca.⁸⁴

⁷⁹ KAW HKR Reg. f. 1577. listopad 1735.

⁸⁰ KAW HKR Exp. f. 1113, travanj 1737; f. 2132, kolovoz 1737.

⁸¹ Ive Mažuran, "Razgraničenje između carske Austrije i Osmanskog Carstva od utoka Save u Dunav do Novog na Uni 1741. godine." *Anali* - zavoda za znanstveni rad u Osijeku 3 (Osijek, 1984), 173. Habsburšku stranu predvodio je general Ascanio de Guadagni, a osmansku rumelijski kadiasker Mehmed Seid Efendija.

⁸² Brlić I. A., nav. dj. s. 30.

⁸³ KAW KS Inland C VII Brood Nr. 51; Brlić I. A., nav. dj. s. 30.

⁸⁴ KAW HKR Exp. f. 151. siječanj 1739; f. 508 veljača 1740 i f. 2009. kolovoz 1740.

Na temelju inženjerskih planova iz druge polovice 18. st. može se dobiti odličan uvid u završne poslove na brodskoj fortifikaciji, ali i o teškoćama održavanja tog velikog obrambenog kompleksa. Zbog razornih poplava, potresa, močvarne podloge i nesavjesno izvedenih poslova, dolazilo je do velikih oštećenja na tvrđavi i njenim objektima. Brojna oštećenja na brodskoj tvrđavi stavljala su vojne vlasti pred dilemu da li je i dalje održavati ili prepuštiti propadanju. Vlasti su bile zainteresirane za održanje tvrđave, ali nisu bile spremne ulagati veća novčana sredstva. Tražili su da se oštećenja i održavanje tvrđave podmiruju iz lokalnih izvora.

5. Brodski načelnici i mjesne starješine od 1753. do 1820.

U Brodu su od 1735. kao mjesni čelnici (u civilnim poslovima) uredovali nadkapetani. Sjedište im je bilo u gradskoj kući na glavnom “varoškom” trgu. Nije poznato tko su bili brodski nadkapetani do proglašenja mjesta Vojnim komunitetom. Odgovor na to pitanje najbolje bi ponudio stari brodski arhiv. Budući da je većina spisa iz tog arhiva stradala u velikom požaru 1859. nestala je i mogućnost korištenja obavijesti iz tog izvora. Neke spise spasio je Ignjat Alojzije Brlić i iskoristio ih za pisanje svojih “Uspomena”⁸⁵. Brlić je zabilježio ime posljednjeg brodskog nadkapetana Ivana Jančikovića.⁸⁶

U terezijanskom razdoblju sredinom 18. st. utemeljene su u Slavanskoj krajini tri pješačke pukovnije. Stožer brodske pukovnije nalazio se u Vinkovcima. Brod je uz tvrđavu s posadom od 1753. stekao status Vojnog komuniteta. Ustoličenje civilne vlasti u krajiškim komunitetima proveo je grof Serbelloni sa suradnicima. U Brodu je za to bio zadužen satnik Agatić. Civilna vlast u Brodu ustoličena je 1753. Tada je grof Serbelloni Brođanima obznanio da su za mjesnog načelnika i varoškog suca izabrali Josipa Stojanovića. U kronici brodskog samostana zapisan je podatak da su komunitetsku službu dvije godine obnašali samo Stojanović i još jedan vijećnik, ali su 1755. u komunitetsku upravu ušle još četiri osobe.⁸⁷ Broj službenika ostao je nepromijenjen sve do ukidanja komuniteta 1787.⁸⁸

⁸⁵ Brlić, pretisak Vijesti MBP *Uspomene*. Brličeve obavijesti su deskripcija izvorne građe ili osobne impresije o vremenu u kojem je živio i djelovao. Za razdoblje pišćeva života “Uspomene” su kao izvor relativno pouzdane, dok su obavijesti iz prve polovice 18. st. vrlo proizvoljne, nepouzdana i često puta netočne.

⁸⁶ Brlić, *Uspomene II*, 16

⁸⁷ *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I (1706-1787)* Prev. Josip Barbarić (Slavonski Brod, 1995), 127. Samostanski sindik Josip Stojanović ostao je i dalje na funkciji gradskog suca, novi bilježnik postao je Ivan Valter, dok su za vijećnike izabrani Martin Gužvić (ujedno i blagajnik), Ivan Gruičić, Marijan Karadgiassoff i Vinko Sontag (žitničar).

⁸⁸ *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I*, 247. Godine 1776. gradskim sucem postao je Matej Gučić, potvrđeni su dotadašnji vijećnici Antun Mateković, Josip Schneider, a novoizabrani postali su Nikola Mihatović i Andrija Skalica.

Broj vojnih komuniteta mijenjao se po potrebi. Tako je Brod dva puta bio u tom statusu: 1753.-1787. i ponovo od 1820. do priključenja Vojne krajine Banskog Hrvatskoj 1881. U vremenu od 1787.-1820., Brod je izgubio položaj vojnog komuniteta te prešao pod kantonalnu upravu do 1800., a od te godine pod administrativnu upravu Podvinjske satnije.

Zbog izgradnje tvrđave habsburške su vojne vlasti u Brod kolonizirale vojni i činovnički aparat, veleposjednike, obrtnike, trgovce i poljodjelce, uglavnom stranog podrijetla. U Brod su u doseljeničkim valovima pristizali novi stanovnici iz drugih hrvatskih zemalja (Like, Banovine, Zagorja i Dalmacije), ali i iz Makedonije te Bosne i Hercegovine. Razvoj kolonizacije unutarregionalnim migracijama i useljavanjem etnografski i etnički novog stanovništva u Slavonskoj je vojnoj krajini uvjetovao procese kulturnog stanjanja i prožimanja te je uz agrarno povoljniju prirodnu osnovu i promet uvjetovao i brži gospodarski razvoj.

Usprkos stalnih organizacijskih ustrojavanja slavonsko-srijemsko se krajiško područje teško uklapalo u habsburške i europske tržišne tijekove. Bez dovoljno gospodarski jakih gradova i tranzitnih putova ovo je područje ostalo dugo u okovima naturalnog gospodarstva. Krajišnici su proizvodili uglavnom onoliko koliko im je bilo potrebno, a ako bi i ostvarili viškove teško su ih plasirali na tržište. Tako zatvoreno vojnokrajiško područje nije moglo izdržati zakone tržišnih mehanizama jer vojnokrajiška robna razmjena nije mogla zamijeniti robnu razmjenu s osmanlijskim, mletačkim i hrvatskim civilnim područjem. Ipak, opticaj novca u slavonsko-posavskom krajiškom području ostao je na niskoj razini sve do osnivanja vojnih komuniteta sredinom 18. stoljeća. Uz povećane napore Slavonska se vojna krajina do kraja 18. stoljeća uspjela gospodarski prestrukturirati te se tendencijski priključila gospodarskom okruženju izvan njezina područja.⁸⁹ Katalog obveza nije bio nimalo lak: trebalo je financirati upravu i vojne postrojbe, graditi tvrđave, održavati kordon i imati tisuće uvježbanih vojnika, morali su svladati prijelaz s naturalne na novčanu privredu i otpočeti intenzivniju obradu zemlje.

Novim ustrojem započeo je dugotrajni proces subordinacijske (vojne, upravne i sudske) podređenosti Vojne krajine bečkom Dvorskom ratnom vijeću. Došlo je do ukidanja svih tradicionalnih povlastica i neograničenog korištenja vojne sile u Habsburškoj Monarhiji i Europi kao i na granici s Osmanskim Carevinom (u vojnoj, kordonskoj, sanitetskoj i carinskoj službi).⁹⁰ Osim toga, Krajinu se planiralo osloboditi stege naturalnog gospodarstva, ali okolnosti za provođenje takvog sustava nisu bile naročito povoljne. Vojna krajina se sporo oporavljala od posljedica izgubljenog rata koji je završio 1739. Poljoprivredna proizvodnja bila je na vrlo niskoj razini, obrtničke i trgovačke djelatnosti gotovo su zamrle, infrastruktura i trgovišta bila

⁸⁹ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik. Povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini II (1535.-1881)*, 118.

⁹⁰ Drago Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. st. do naših dana* (Zagreb, 1991), 58.

su skromna, a cirkulacija novca slaba i nedovoljna.⁹¹ Iako je krajiško agrarno gospodarstvo s vremenom postalo produktivnije ono nije u potpunosti nadoknađivalo smanjene prihode od stočarenja ili prihode od ratnog plijena. Gospodarstveni stručnjaci pokušali su krajiškom agrarnom društvu pomoći još jednim, doduše, neagrarnim stimulansom tj. jačanjem trgovine. S tim u vezi počelo je u četrdesetim godinama 18. stoljeća postupno ustrojavanje trgovačko-prometne magistrale u dolini rijeke Save. Mješoviti vodeno-kopneni transportni sustav na taj je način postao najvažnija dopunska gospodarska osnova egzistencije vojnokrajiškog stanovništva u tom području. Mjesta s dominantno vojno strategijskim funkcijama kao što su: Brod, Gradiška, Rača, Osijek, Petrovaradin, Zemun, Mitrovica, Karlovac, Sisak i dr. preuzele su i važne trgovačko-prometne funkcije.

Gospodarski preustroj autarkičnog vojnokrajiškog društva odvijao se u skladu s kameralističkim učenjem. Kameralistička je teorija zastupala tezu da su gradovi jezgre tržišnog gospodarstva, cirkulacije i akumulacije novca. Kao gospodarska središta vojni komuniteti trebali su pomoći rješavanju gospodarske krize putem koncentracije, stimulacije i razvitka obrta i trgovine.⁹² Vojni komuniteti trebali su uskladiti vojne i poljoprivredne potrebe krajiškog stanovništva te riješiti problem krajiške likvidnosti.

Činom ustoličenja prve komunitetske uprave Brođani su ušli u novo razdoblje povijesti svoga mjesta. U teritorijalni okvir Vojnog komuniteta ušla je brodska Donja varoš dok su predstavnici brodske Gornje varoši preko Mrsunje odbili ponudenu mogućnost ulaska u sastav komuniteta. Prilikom izgradnje vanjskog obrambenog pojasa tvrđave i kopitnice to je naselje srušeno i 1776. premješteno na sjeverozapad uz cestu prema Požegi.⁹³

Osnovni zakoni Vojne krajine nisu važili i za vojne komunitete. Dok je stanovništvo sela bilo podložno vojnoj vlasti (kompaniji i pukovniji) i imalo obvezu vojne službe, stanovništvo vojnih komuniteta (u statusu građana) bilo je od nje oslobođeno, osim u iznimnim slučajevima kad je primjerice moralo braniti svoj grad. Građani Vojnog komuniteta Brod živjeli su kao civilna lica pod upravom svog gradskog magistrata. Ovi su, pak, kao upravna i sudska vlast prvog stupnja bili pod neposrednom upravom Slavonske generalkomande u Osijeku koja je služila kao drugostupanjski, prizivni sud. Vojni komunitet imao je vlastite statute i gradskog načelnika kojeg je imenovao car

⁹¹ Alexander Buczynski, "Nova Gradiška u vrtlogu krajiške reorganizacije", *Zbornik Nova Gradiška*, (Nova Gradiška, 1998), 56.

⁹² Buczynski, "Nova Gradiška", 56. Osnovni smisao postojanja vojnih komuniteta izražen je u Regulativu iz 1787.: "Da stalež trgovaca i obrtnika otkupi, i preradi zemaljske proizvode. Trgovci i obrtnici trebali su otkupiti i preraditi zemaljske proizvode. Time bi krajišnicima bila omogućena prodaja njihovih gospodarskih proizvoda te kupovina onih potrepština koje nisu izrađivane na selu. Kada se vojni komuniteti gledaju s tog stajališta, oni bi se trebali sastojati od trgovaca i obrtnika, te su stoga samo takve osobe bile pogodne za naseljavanje, a građanska se djeca za ove djelatnosti trebaju odgajati."

⁹³ Kljajić, *Brodska tvrđava*, 52.

ili ministarstvo rata. Obično je bio u rangu stožernog ili upravnog časnika. Gradsku upravu je, pored načelnika, sačinjavalo gradsko vijeće, jedan sindik (Stadtschreiber) ili gradski pisar, dva kancelista, dvanaest redara sanitetsko i školsko osoblje.

Građani i poreski obveznici Vojnog komuniteta snosili su cjelokupni trošak vlastite uprave. Prihod gradske uprave stvaran je iz zemljarine, poreza na trgovinu, obrt i mlinove, zatim na temelju zakupnine, glavarine, kućarine i raznih pristojbi. Izdaci broskog komuniteta išli su za ratni porez, plaće, kancelarijske potrebe, ogrijevno drvo, popravke cesta, gradskih zgrada, podvoz, izdržavanje zatvorenika itd. Za svoje povlastice Vojni su komuniteti državi plaćali kontribuciju (ratni porez) koji je ugovaran svake tri godine. Za razliku od brodskih tvrđavskih zapovjednika koji su odreda bili stranci, brodski komunitetski načelnici od 1753. do 1787. bili su svi hrvatske narodnosti (iznimka je jedan pohrvaćeni Nijemac).

Tablica 2. Gradski suci Vojnog komuniteta Brod od 1753. do 1787.

Josip Stojanović	1753.
Pavo Ljubaković	1756.
Petar Bukvić	1758.
Anton Balošić	1760.
Matej Gučić, zvani Buzadžić	1763.
Antun Gruičić	1766.
Marko Jarić	1769.
Matej Gučić	1773.
Matej Gučić	1776.
Stjepan Jarić	1779.
Ivan Keller	1782.
Jakov Gruičić	1784.
Nikola Mijatović	1786.-1787.

Izvor: I. A. Brlić, Uspomene na stari Brod. Pretiskano u *Vijestima-godišnjaku Muzeja Brodskog Posavlja* br. 7 (Slavonski Brod, 1983). *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I* (1706-1787) Prev. Josip Barbarić (Slavonski Brod, 1995).

Zapovjednik tvrđave ili pukovnije nije imao nadležnost nad građanima vojnih komuniteta, osim u slučajevima kad su to nalagali sigurnosni razlozi tvrđave ili zemlje. Građani su bili oslobođeni vojne službe (osim ako i sami nisu bili ugroženi) te novčanih i naturalnih davanja pukovniji. Građanin je mogao posjedovati zemlju i voditi jedan obrt samo u domicilnom komunitetu. Svakom osmanskome državljaninu koji nije imao uredno prijavljen boravak, bilo je zabranjeno posjedovanje zemljišta i vođenje obrta, međutim to se nije odnosilo na sajamsko trgovanje robom iz osmanskih zemalja, kada su svi trgovci mogli trgovati bez plaćanja sajmovine. Građanima nije bilo dozvoljeno stalno napuštanje komuniteta, a kad su odlazili na put morali su od magistrata ishoditi odgovarajuće putne isprave.

Napredak i povećanje vojnih komuniteta ometala je vojna sila, napose ponašanje pukovnijskih ili tvrđavskih zapovjednika koji su nadzirali djelatnost komuniteta. Obrtnička i trgovačka djelatnost u Slavonskoj su vojnoj kra-

jini uspijevale usprkos brojnim propisima i neumornom nadzirateljstvu koje je ometalo promet njihove robe. Obrtnici i trgovci su svoje financijske položaje ojačali dopuštenim i legitimno dobivenim pravima.

Brodsko komunitetska uprava imala je priličnu slobodu djelovanja. Vojne vlasti često su ih ometale u njihovoj djelatnosti, ali su načelnici i vijećnici vješto izbjegavali te zamke. Brod je u razdoblju prve komunitetske uprave zabilježio vidan napredak. Iz malog mjesta okruženog bedemima i velikom tvrđavom sa zapadne strane Brod se proširio na istočnu stranu i sjevernu stranu gdje nije bilo vojnih ograničenja gradnje. U brodskom komunitetu opekome su bile izgrađene: dvije građanske kuće, franjevački samostan, zgrade kontumaca, gradska kuća, solni ured i župna crkva dok su ostale građanske kuće građene drvetom i čatmom. Od kvadratno oblikovanog trga građanske su se kuće nizale dvoredno kroz četiri nepravilne ulice (širine 5-6 m) do iza franjevačkog samostana. Godišnji prihod brodskog komuniteta je 1780 iznosio 4.711 forinti, a 1785. 4.790 forinti.⁹⁴ Dobio je i svoje redovite godišnje, mjesečne, tjedne i godovske sajmove koje su pohodili stanovnici brodskih sela i trgovci kojima je bilo dozvoljeno trgovanje u Vojnoj krajini.

Godine 1775. u vrijeme kad su se završni radovi na brodskoj tvrđavi privodili kraju počele su i prve zabrane gradnje zidanih kuća između tvrđave i franjevačkog samostana.⁹⁵ Već 1783. stupila je na snagu još strožija zabrana da se na udaljenosti od 600 hvata od tvrđave (tj. u domašaju tvrđavskih topova) ne smije graditi zidane objekte, naprotiv sve postojeće zidane objekte moralo se porušiti (kao npr. zgradu magistrata, ranije kuća brodskog nadkapetana, potom zgrade kontumaca u staroj tvrđavi, solne i carinske urede, stanove službenika i dr.). Godinu dana poslije 1784. vojna je uprava zbog bolje preglednosti tvrđavskog topništva odlučila porušiti Brod i stanovništvo premjestiti na područje pašnjaka Balatin - oko 3 km sjeveroistočnije. Povjerenstvo za procjenu sastavilo je 16. ožujka 1786. troškovnik demoliciranja i preseljenja Broda. Ukupni troškovi preseljenja iznosili su 65.691 forinti i 51 novčić. Brod je imao 384 kuće procijenjene na 37.395 forinte i 51 novčić. Trošak preseljenja iznosio je 20.888 forinte, a poslovni gubici obrtnika 7.408 forinte).⁹⁶ Dakako, Brođani su se žestoko opirali ovim prisilnim vojnim mjerama i nisu se željeli dragovoljno iseliti. Tvrđili su kako oni bez Save, tvrđave i ceste ne mogu opstati, pa ako već moraju otići neka to bude podalje od Broda.

Manje zbog argumentacije Brođana, a više zbog visokih odštetnih troškova (preseljenje je išlo na teret državne blagajne) vojne su vlasti su odustale od rušenja Broda. Građanima koji su živjeli između franjevačkog samo-

⁹⁴ Vaniček, *Spezialgeschichte II*, 297; Franz Stefan Engel, "Opis Kraljevine Slavonije i vojvodstava Srijema" *Zbornik Matice srpske za književnost knj 19*, sv. III (Novi Sad, 1971), knj 20, sv. I (Novi Sad, 1972), i knj 20, sv. II (Novi Sad, 1972), 188.

⁹⁵ Brlić, pretisak *Vijesti MBP Uspomene*, 6.

⁹⁶ Brlić, pretisak *Vijesti MBP Uspomene*, 7.

stana i tvrđave vojska je dozvolila ostanak na njihovim posjedima, uz uvjet da o vlastitom trošku poruše zidane i izgrade samo drvene objekte. U tzv. esplanadnom području oko tvrđave (300-600 hvati) moglo se graditi isključivo drvene zgrade, a izvan njega nisu postojale nikakve zabrane. Od 1792. izmjenjivale su se strožije i blaže zabrane. Vojne su vlasti 1806. ponovo pokrenule ideju o rušenju i preseljenju Broda, a 1809. zabranili su sve popravke na postojećim zgradama.

Kantonalizacija Vojne krajine 1787. osim što je je promijenila njezino ustrojstvo, aktualizirala je pitanje svrhe, i samog opstanka vojnih komuniteta. Slavonski i srijemski komuniteti bili su još na glasu, no hrvatski, nažalost, nisu uživali takav ugled. U Krajini se već odavno najveća važnost pripisivala poljoprivredi kao glavnom osloncu za ostvarivanje njene autarkičnosti. Fiziokratska je teorija onim vojnim dužnosnicima koji su se protivili posebnom statusu vojnih komuniteta pružala mogućnost da svoje protivljenje trgovačkoj i obrtničkoj djelatnosti potkrijepe znanstveno utemeljenim dokazima.⁹⁷ Sada su još konkretnije mogli kritizirati Vojne komunitete, koji očito nisu odgovarali merkantilističkoj namjeni, a prema novom sustavu političke ekonomije ni općim gospodarskim načelima.

Svakako da je u većini komunitetskih gradova bilo propusta, ali su dosta njih skrivile i lokalne vojne vlasti. One su se od početka trudile da što više smanje građansku samostalnost, sprečavajući slobodan razvitak obrtničke i trgovačke djelatnosti. Uloga komuniteta kao nadglednog središta tržišnih djelatnosti za stimulaciju novčanog prometa, bez obzira na grijehe diskreditiranog merkantilizma, ipak nije bila osporena. Kantonski je sustav, kao svaka prijašnja reorganizacija, također tražio odgovarajuće funkcioniranje i financiranje autarkičnog vojnokrajiškog društva. Vojni komuniteti možda nisu bili najbolje rješenje, no u postojećim okolnostima bili su jedini izlaz.

Od svih komunitetskih magistrata bilo je zatraženo da do kraja travnja 1787. Slavonskom generalatu dostave potpuni inventar svih gradskih zgrada, policije, komunitetski arhiv, kao i namirenja svih blagajni, napose zaostalih godišnjih proračuna te priručnike i dnevnik računskih zapisnika. Vojne vlasti željele su na temelju potpunog uvida ocijeniti financijske mogućnosti svih komuniteta kako bi na temelju toga odlučili koje će komunitete zbog nerentabilnosti ukinuti. Izbor rentabilnih povlaštenih krajiških gradova i ukinuće ostalih prepušten je nadzorniku komuniteta Thaddäusu Österreicheru. Österreicher je predlagao još veće smanjenje autonomije i preostalim povlaštenim gradovima. Nedostatak vojnog nadzora nad gradskim magistratom po njemu je vodio do nedjelotvornog funkcioniranja komuniteta, a to se moglo ispraviti uvođenjem reda i ograničenjem komunitetske i građanske samovolje.⁹⁸

⁹⁷ Buczynski, "Nova Gradiška", 60.

⁹⁸ Buczynski, "Nova Gradiška", 62. Godine 1803. tajnik Dvorskog ratnog vijeća Pidoll zu Quentenbach napisao je iscrpan referat posvećen položaju vojnih komuniteta. Po njemu je jedna od najvećih pogrešaka bilo davanje građanskih prava svim komunitetskim stanovnicima. Trebalo je stimulirati samo sposobne "prave" obrtnike i trgovce koji bi onda svojim gradovima, a naročito državi bili od koristi.

Nakon analize stanja odlučeno je da se brodski Vojni komunitet ukine. Službena primopredaja brodskog magistrata organima vojne uprave izvršena je 26. lipnja 1787. Činu primopredaje nazočili su posljednji brodski načelnik Nikola Mijatović sa službenicima magistrata dok je vojnu stranu zastupao bojnik Österreicher, vojni komesar Gotschlik, kantonalni zapovjednik bojnik Vojinović, satnik auditor Valković i računovođa natporučnik Schlözer.⁹⁹ Vojna je uprava u Brodu ustrojila kantonalnu vlast koju su sačinjavali isključivo časnici brodske tvrđave. Prvi kantonalni zapovjednik bio je satnik Vojvodić. U razdoblju uprave kantonalnih zapovjednika Brod je sve više upadao u komunalnu krizu koja je postala sve izraženija poslije 1800. kada upravu preuzimaju satnici brodske tvrđave.¹⁰⁰

Tablica 3. Zapovjednici vojne uprave i mjesni predstavnici u Brodu 1787.-1820.

Vojni od 1787. do 1820	Mjesni od 1897. do 1820.
satnici Vojvodić, Franjo Tkalčević i Anto Nikolić od 1777. do 1800.	Ivo Janković, Stipan Janković,
satnici Indžanović, Čivić, Taborović, Mihanović, Branković, Stjepan Tkalčević, konj. satnik Kavedžija od 1800. do 1807.	Ivan Vinković, Mijo Bugar,
sat. Petrović 1807.	Kosta Gabela, Ignac Sebastianović,
kaplar Bešlić 1808.	Jakob Muravić,
sat. Urm 1809.	Demeter Dimović, Antun Oršić,
sat. Bertić 1810.	Mihovil Vilke, Sebastian Golser,
sat. Urm 1811.	Ivan Turco, Stipan Knežević,
stražm. Bešlić 1812.	Stanko Petrović, Jozo Benčević,
sat. Višnjovski 1813.	Jozo Markotić i David Leović
zast. Matić i Grigić te straž. Bešlić, 1814.	
zast. Vuković i straž. Bešlić 1815.	
sat. Obučina i Car 1816.	
sat. Friedrich 1817.	
sat. Obučina 1818.-1820.	

Izvor: I. A. Brlić, Uspomene na stari Brod. Pretiskano u *Vijestima-godišnjaku Muzeja Brodskog Posavlja br. 7* (Slavonski Brod, 1983), 19.

Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi II (1806-1833) Prev. Josip Barbarić (Slavonski Brod, 1997)

U vojnim poslovima zadržan je stari pukovnijski ustroj, dok je kantonalna uprava preuzela upravne i civilne poslove. Zadaci kantonalne uprave bili su opsežni i propisani do najsitnijih potankosti. Na čelu kantonalne uprave nalazio se upravni časnik (u pravilu satnik ili bojnik). Kanton se dijelio na četiri kantonalna distrikta (s vlastitom upravom), a svaki distrikt se sastojao

⁹⁹ Brlić, pretisak Vijesti MBP *Uspomene*, 16. U Brodu su prilikom primopredaje bile 384 kuće s 389 obitelji i 1656 stanovnika. Muških je bilo 792, ženskih 864, katolika 1567 i pravoslavnih 89. Komunitetska blagajna sa 6950 forinte i 38 novčića i bolnička sa 4941 forinte i 13,5 novčića prenesene su u kantonalnu blagajnu. Površina komunitetskog teritorija iznosila je 3477 jutara 1207 kvadratnih hvati, a posjed imućnijih Brođana iznosio je od 50 do 100 jutara.

¹⁰⁰ Marković, *Brod*, 200.

od sela tri satnijska okruga. U kantonalnoj službi nalazilo se 311 osoba raznih zanimanja: 1 kantonalni kirurg sa 6 pomoćnika, 1 gruntovničar, 12 okružnih pisara, tesara, zidara, šumara, babica i dr.¹⁰¹ Međutim, taj sustav nije bio održiv. Djelomično zbog loše koordinacije, a ponajviše zbog suprotstavljanja vojnih zapovjednika civilna je uprava raspuštena 1. studenog 1800. Brodom su sljedećih dvadeset godina upravljali časnici i podčasnici Podvinjske pukovnije. Od 1787. do 1817. svi pokušaji Brođana da ishode civilnu gradsku upravu završavali su bez uspjeha. Peticije upućene caru završavale su u uredima časnika. Ipak, prigodom posjete cara Franje Vojnoj krajini i Brodu 1817. Brođani su caru uputili izravnu molbu za ustroj civilne gradske uprave. Molbi Brođana udovoljeno je tek 1820. Uredbom od 14. prosinca toj molbi Brođana je udovoljeno, ali tek pošto su dokazali da je općina u stanju osigurati sredstva za izdržavanje upravnog osoblja i svih ostalih troškova bez ikakve pripomoći državnog erara.¹⁰² Sistematizacijom je utvrđen broj komunitetskog upravnog osoblja te njihovi prihodi i troškovi uzdržavanja.¹⁰³

6. Brodski gradonačelnici od 1820. do kraja 19. st.

Načelnici komuniteta birani su iz redova umirovljenih časnika. Oni koji su se kandidirali za tu službu morali su poznavati: hrvatski i njemački jezik u govoru i pismu, vještine u računovodstvu i upravi, te biti radno sposobni i sposobni za spajanje poštenja, nesebičnosti i pravdoljublja s marljivošću u korist građana i države.

U podjeli zanimanja u brodskom su komunitetu do sredine 19. st., najzastupljeniji - po gospodarskom značenju i broju uposlenih – bili zanatlije, obrtnici i trgovci. Brodski zlatari i kipari stekli su povlastice tek u cehovskom privilegiju koji je Marija Terezija 1. rujna 1769. izdala za Slavonsku vojnu granicu. Cehovskom redu pripadale su sve zanatlije osim tkalaca, sukna i pletača koji su te djelatnosti u graničarskim obiteljima, diljem pukovnije, obavljali kod kuće kao kućnu radinost. Konačni i trajni cehovski red podijeljen je 1820. kada je Brod po drugi puta stekao status vojnog komuniteta. U gradu su tada razvrstani pojedini cehovi na 6 cehovskih podružnica i stavljeni pod upravu gradskog magistrata.¹⁰⁴

Neposredno prije okupacije Bosne i Hercegovine u Brod su pristigli brojni trgovci uglavnom židovskog podrijetla iz Novog Sada, Osijeka, Pešte te su već u svibnju 1878. u zakup uzeli sve dućane, lokale i stanove koji su

¹⁰¹ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik II*, 20.

¹⁰² Ivan Martinović, *Povijesne crtice o školstvu brodske pukovnije i brodskog okružja s jednom kartom* (Zagreb, 1912), 40.

¹⁰³ Martinović, *Povijesne crtice*, 41-42.

¹⁰⁴ Wilhelm Wagner, "Sava i Vojni komunitet Brod 1692-1873". *Zbornik HISSiB* (Slavonski Brod, 1978), 23.

se mogli dobiti.¹⁰⁵ Dakako, Brođani neupućeni u tadašnje međunarodne odnose smatrali su ih u svojoj neupućenosti “luđacima”, ali kad je počela okupacija Bosne i kad su u Brod nahrupile kolone vojske, trgovaca, poduzetnika i drugih gostiju, shvatili su ovaj mudri poslovni potez, no ti su novopridošli trgovci i poduzetnici već imali sudbeno sklopljene zakupne ugovore s Brođanima.

Tablica 4. Brodski gradonaèelnici od 1820. do 1901.

Brodski gradonaèelnici	Godina sluþbe
Michael Polsater, satnik u mir.	1820.-1823.
Ivan Ćop, satnik u mir.	1823.-1828.
Joseph Krauss, satnik u mir.	1828.-1829.
Blaþ Posavac, satnik brod. pukovnije br. 7	1830.-1832.
Petar Jarić-Brodberg, satnik pje. puk. br. 53.	1832.-1835.
? Bajčević, satnik u mir.	1835.-1836.
Nikola Radinović, satnik u mir.	1836.-1842.
Ladislav Dolsecky, satnik brod. puk. br. 7.	1842.-1844.
Joseph Wagner, satnik u mir.	1844.-1847.
Ludvig Ratkay, bojniĸ u mir.	1847.-1853.
Maximilian Wegheimer, bojniĸ u mir.	1853.-1854.
Karl Schwarzenbrunner, satnik u mir.	1855.-1855.
Anton Friedrich, satnik u mir.	1855.-1860.
Josip Plavšić, bojniĸ u mir.	1860.-1862.
Rudolf Winkler, bojniĸ	1862.-1862.
Antun Kottas pl. Heldenbergski potpuk.	1863.- 1869.
Adolf Müller	1869.-1872.
Jakob D'Elia	1872.-1875.
Adolf Müller	1875.-1879.
Joco Mušicki	1879.-1882.
Vasilije Bratelj	1882.-1886.
Aleksandar Radosavljević	1886.-1893.
Josip pl. Filipović	1893.-1893.
Stjepan pl. Horvat	1894.-1895.
Dragutin Piskur	1895.-1901.

Izvor: KAW Nahlaß Wilhelm Wagner B/1205:28; Gradski arhiv Slavonski Brod. Iskaz sluþbujućih naèelnika i komesara kod gradskog naèelštva u Slavonskom Brodu 1863.-1939. JGPSB, kut. 131:MF 1.

Razvojačenjem Vojne krajine 1881. društveni i gospodarski odnosi iz temelja su se promijenili, a nekadašnji krajiški teritorij u Slavoniji i Srijemu potpao je pod civilnu vlast hrvatskoga bana. Do 1881. u Brodu je vladala prijelazna uprava, nakon čega je Vojna krajina priključena banskoj vlasti. Brod je u rujnu 1881. posjetio ban Pejačević; njemu u čast organiziran je svečani banket u Crvenoj kući, na kojem ga je pozdravio brodski gradonaèelnik Aleksandar Radosavljević.¹⁰⁶ Jednim od najuspješnijih gradonaèelnika

¹⁰⁵ Koprivčević, “Grad Brod s okolicom”, 2. Za brodske prilike zakupnici su plaćali visoke stanarine od 5 do 50 forinti.

¹⁰⁶ Koprivčević, “Grad Brod s okolicom”, 2. Banu u čast tijekom svečanog je primanja otpjevana hrvatska himna “Lijepa naša domovino”.

Brođani su smatrali umirovljenog satnika Matu Piskura. Za gradonačelnika biran je tri puta 1895-1903-1904., a razdoblje njegova službovanja Brođani su nazivali “zlatnim dobom”.¹⁰⁷ U to vrijeme modernizirana je infrastruktura (provedena je kanalizacija, ulice su popločane, izgrađene brojne nove kuće i parkovi, osnovana je gradska bolnica i dr.) pa je Brod doista postao urbano središte slavonske Posavine.

Zaključak

Rad je napisan na temelju izvorne građe Ratnog arhiva u Beču te odgovarajuće domaće i strane literature. Imena brodskih vojnih zapovjednika i gradonačelnika popisana su u tablicama. Analiziran je njihov doprinos u društvenim, vojnopolitičkim i diplomatskim procesima u Brodu i brodskom Posavlju u 18. i 19. st.

Izvorna građa omogućila je bolje upoznavanje djelatnosti brodskih vojnih zapovjednika krajem 17. i u prvoj polovici 18. st. Najistaknutiji među njima Kyba, Petrasch, Trenck sudjelovali su u procesu oblikovanja vojno-krajiškog društva u slavonskom Posavlju, izgradnji fortifikacija (tvrđava, utvrda, čardaka), ratnim pohodima po Bosni te političkim i diplomatskim misijama.

U terezijanskom i jozefinskom razdoblju sužene su ovlasti i polje djelovanja brodskih vojnih zapovjednika. Poslije ustroja pukovnija sredinom 18. st. brodski vojni zapovjednici izgubili su moć i utjecaj na prilike u slavonskom Posavlju zbog uspostave novih vojno-političkih i diplomatskih odnosa između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva. Sredinom 18. st. Brod je postao Vojni komunitet. Čelni ljudi komuniteta bili su mjesni suci (načelnici/gradonačelnici). Iako su djelovali s vrlo suženim ovlastima samo u komunitetu, vojnim zapovjednicima nisu bili po volji, a još manje odluke koje su donosili, pogotovo ako su one zadirale u vojne interese. Međusobna netrpeljivost i stalno tužakanje obilježilo je međusobne odnose brodskih vojnih zapovjednika i komunitetskih sudaca/načelnika. Vojni zapovjednici bavili su se u drugoj polovici 18. stoljeća uglavnom poslovima vojne naravi: oblikovanjem brodske barokne fortifikacije, obukom novaka, discipliniranjem posade, ratnim pripremama, sanitarnim nadzorom i dr. Većini njih uspjeti smo saznati ime i prezime ili rang u vojsci, pojedinima godinu službovanja u Brodu te još neke sitnije detalje.

Nakon ukidanja brodskog Vojnog komuniteta 1786. o poslovima civilne naravi ponovo su do 1820. odlučivali brodski vojni zapovjednici, najčešće umirovljeni ili istaknutiji aktivni časnici. Doduše, od 1807. do 1820. u civilnim poslovima pripomagali su im i mjesni strajesi. U vojnokrajiškom Brodu zapovjednici tvrđave (i tvrđavski časnici) zadržali su svoj utjecaj i nakon ponovnog proglašavanja Broda Vojnim komunitetom 1820. a moć i utjecaj

¹⁰⁷ Koprivčević, “Grad Brod s okolicom”, 2.

zadržali su sve do ukidanja Vojne krajine 1871. birajući na gradonačelničku funkciju umirovljene i utjecajne časnike. Tek poslije 1881. funkcija je gradonačelnička postala dostupna i utjecajnim građanima Broda. Imena brodskih zapovjednika i gradonačelnika iz 18. i 19. st. popisana su u tablicama u sklopu članka.

Istraživanje značajnih i zaslužnih kao i onih manje poznatih brodskih vojnih zapovjednika i gradonačelnika podrazumijeva i istraživanje specifičnog društvenog (vojnokrajiškog) sustava u kojem su živjeli i djelovali. Na društvene strukture i sveukupne vojno-političke odnose u Brodu na Savi u 18. i 19. st. pažnja će biti usmjerena u sljedećim istraživanjima.

Summary

THE MILITARY COMMANDERS AND MAYORS OF BROD IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES

This paper was written on the basis of original material from the War Archives in Vienna and relevant Croatian and foreign literature. The names of the military commanders and mayors of Brod are written in the tables. Their roles and contributions to social, military policy and diplomatic process in Brod and that part of Posavina in the 18th and 19th centuries are analysed and explained.

The original material has made possible a better knowledge of the work of the military commanders at the end of the 17th and in the first half of the 18th century. The most prominent among them, Kyba, Petrasch and Trenck, took part in the process of giving shape to the society of the Military Border in Slavonian Posavina, the construction of fortifications (fortresses, forts, guard posts), military campaigns in Bosnia and political and diplomatic missions.

In the reigns of Maria Theresa and Joseph the authorities and jurisdictions of the military commanders in Brod were diminished. After the organisation of the regiments in the mid-18th century, the military commanders in Brod lost their power and influence over conditions in Slavonian Posavina because of the establishment of new military and political and diplomatic relations between the Habsburgs and the Ottomans. In the mid-18th century, Brod became a military community. The chief people of the community were the local magistrates (i.e., the headmen or mayors). Although they worked with very restricted authorities, only within the community, the military commanders still did not like them, even less the decisions they made, particularly if these impinged on military interests. Mutual intolerance and constant wrangling marked the relations between the Brod military commanders and the community magistrates or mayors. In the second half of the 18th century the military

commanders were mainly involved in matters of a military nature – giving shape to the Brod baroque fortification, training of recruits, disciplining the garrison, preparations for war, sanitary supervision and so on. We were able to find out the names and surnames of most of them, or their military rank, the years of duty in Brod of some of them, and a few minor details.

After the abolition of the Brod military community in 1786, up to 1820 the Brod military commanders once again decided about matters of a civil nature. Mostly these commanders were retired, or rather prominent officers on active service. It is true that from 1807 to 1820 they were helped in civilian affairs by the local officers. In Military Border Brod, the commanders of the fort (and the fort officers) retained their influence even after the proclamation of Brod as a military community in 1820, and retained this influence right down to the abolition of the Military Border in 1871, retired and influential officers being chosen for the office of mayor. Only after 1881 did the office of mayor become available to the leading citizens of Brod. The names of the commanders and mayors of Brod in the 18th and 19th centuries are listed in tables given in the paper.

Research into the important and less important Brod military commanders and mayors also implies investigation of the particular social (Military Border) system in which they lived and worked. In future investigations, attention will be devoted to social structures and the general military and political relations in Brod na Savi in the 18th and 19th centuries.